

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

О. В. Тофанюк

ПОДАТКИ І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

Конспект лекцій

Харків «ХАІ» 2021

УДК 336.22 (075.8)
Т63

Рецензенти: д-р екон. наук, проф. І. Ю. Матюшенко,
д-р екон. наук, проф. Т. В. Момот

Тофанюк, О. В.

Т63 Податки і фіскальна політика [Текст] : консп. лекцій /
О. В. Тофанюк. – Харків : Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського
«Харків. авіац. ін-т», 2021. – 72 с.

ISBN 978-966-662-852-0

Наведено теоретичний матеріал, необхідний для самостійного вивчення дисципліни «Податки і фіскальна політика».

Визначено економічну суть і функції податків. Розглянуто структуру дохідної і видаткової частин бюджету. Висвітлено основи оподаткування юридичних і фізичних осіб. Викладено особливості адміністрування податків із застосуванням норм Податкового кодексу України. Запропоновано запитання для перевірки знань.

Для студентів заочної форми навчання економічних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Іл. 10. Табл. 5. Бібліогр.: 22 назви

УДК 336.22 (075.8)

© Тофанюк О. В., 2021

© Національний аерокосмічний
університет ім. М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут», 2021

ISBN 978-966-662-852-0

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Тема 1 Економічна суть та функції податків	6
1.1 Суть та функції податків.....	6
1.2 Класифікація податків та їх елементи.....	7
Запитання для обговорення та самоконтролю.....	12
Тема 2 Податкова політика і податкове регулювання економіки	12
2.1 Податкова політика та її характеристика.....	12
2.2 Принципи податкової політики.....	14
2.3 Напрями податкової політики України.....	15
Запитання для обговорення та самоконтролю.....	16
Тема 3 Фіскальна функція податків як інструмент формування доходів бюджетів	17
3.1 Нормативні принципи формування бюджету.....	17
3.2 Структура доходної частини бюджету.....	19
Запитання для обговорення та самоконтролю.....	21
Тема 4 Роль розподільної функції податків у формуванні видатків бюджетів	21
4.1 Бюджетні видатки як вимір державної активності.....	21
4.2 Структура видаткової частини бюджету.....	24
Запитання для обговорення та самоконтролю.....	25
Тема 5 Соціальна і фіскальна політика держави	25
5.1 Принципи соціальної фіскальної політики.....	26
5.2 Податкові методи стабілізації економіки.....	27
Запитання для обговорення та самоконтролю.....	30
Тема 6 Прямі і непрямі податки, перекладання податків	30
6.1 Види прямих і непрямих податків, перекладання податків.....	30
6.2 Особливості стягнення ПДВ як універсального непрямого податку..	33
Запитання для обговорення та самоконтролю.....	35
Тема 7 Податки, що сплачують суб'єкти підприємницької діяльності	35
7.1 Суть податку на прибуток підприємств.....	36
7.2 Особливості стягнення податку на прибуток підприємств.....	40
Запитання для обговорення та самоконтролю.....	43
Тема 8 Податки, що сплачують фізичні особи	43
8.1 Суть системи оподаткування фізичних осіб та її розвиток в Україні.....	44
8.2 Оподаткування фізичних осіб у контексті світового досвіду.....	49
8.3 Особливості стягнення податку з доходів фізичних осіб.....	52
Запитання для обговорення та самоконтролю.....	56
Тема 9 Спрощена система оподаткування	57
9.1 Генезис спрощеної системи оподаткування в Україні.....	57
9.2 Порядок переходу суб'єктів малого підприємництва на спрощену систему оподаткування.....	58

9.3 Об'єкт, база та ставки оподаткування.....	59
Запитання для обговорення та самоконтролю.....	60
Тема 10 Відповідальність фізичних і юридичних осіб, платників податків.....	61
10.1 Способи ухилення від сплати податків.....	61
10.2 Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження.....	66
Запитання для обговорення та самоконтролю.....	69
Бібліографічний список.....	70

ВСТУП

На сьогодні в Україні проводиться реформа податкової системи. Інтеграція в європейську спільноту потребує доведення чинного податкового законодавства до норм і вимог Європейського Союзу. Тому виникає необхідність у систематизації чинної нормативної бази доступним і зрозумілим способом з урахуванням положень Податкового кодексу України.

Державне регулювання економіки шляхом використання податків має бути спрямовано на забезпечення й підтримку відтворювальних процесів в економіці, ефективне використання ресурсів, стимулювання інвестиційної й підприємницької діяльності.

Дисципліна «Податки і фіскальна політика» є спеціальною, що розкриває теоретичні основи, практичні питання формування поведінки платників податків у межах податкового законодавства. Теоретичним і практичним аспектам проблеми побудови податкової системи і, зокрема, податкової системи України присвячено роботи таких видатних вітчизняних учених, як В. М. Федосов, О. Д. Василик, А. М. Соколовська, В. П. Вишневський, П. В. Мельник, М. П. Кучерявенко та ін.

Метою цього видання є висвітлення в достатній формі основ оподаткування юридичних і фізичних осіб, визначення об'єктів оподаткування кожного виду податків.

У навчальному посібнику здійснено спробу систематизувати матеріали з оподаткування згідно з чинною податковою системою та доступно викласти матеріал. Це потрібно для організації системного самостійного вивчення дисципліни, ознайомлення студентів з навчальною програмою курсу, вимогами щодо здобуття необхідного рівня знань.

Тема 1 ЕКОНОМІЧНА СУТЬ ТА ФУНКЦІЇ ПОДАТКІВ

1.1 Суть та функції податків.

1.2 Класифікація податків та їх елементи.

1.1 Суть та функції податків

Податки виникли з першим поділом праці як джерело утримання органів управління та захисту держави, тобто для забезпечення виконання загальнодержавних функцій, які розширювалися з еволюцією суспільних відносин (державна поступово брала на себе такі функції: фінансування будівництва доріг і каналів, правоохоронних органів, органів освіти та охорони здоров'я, науки, екологічних програм і соціального захисту населення).

У стародавні часи податки справлялися в основному в натуральній формі. Наприклад, у Стародавньому Римі справлялися поземельний податок, податок на живий інвентар, фруктові дерева, виноградники та нерухомість. У Київській Русі до IX ст. основним податком була данина (полюддя), яку збирали князі. Її розмір не регламентувався, а визначався князем.

Перші податки у грошовій формі почали стягуватися в Римі в II ст. н. е., у Київській Русі – з X ст. (гривнями), після запровадження Київським князем Володимиром християнства. Проте селяни продовжували сплачувати і натуральний (поплучний) податок.

За часів Литовської держави та Речі Посполитої селяни продовжували сплачувати натуральні та грошові податки, хоча одночасно з'явилася панщина, або обов'язковий відробіток (від трьох до шести днів на тиждень).

Після входження українських земель до Росії основним податком для селян став подимний, або подвірний, податок, який сплачував кожний двір незалежно від кількості мешканців. Для кріпаків існувала панщина.

Петром I подвірний податок був замінений на подушний, тобто ним оподатковувалася кожна душа, а не двір. Ставка цього податку – 70 копійок з людини. Він проіснував до 1887 року.

Після Жовтневої революції основним податком стає контрибуція на заможні верстви населення, якщо зарплата або пенсія перевищувала 1500 – 3000 рублів.

У часи НЕПу контрибуція замінюється акцизом на горілчані вироби, тютюн, сірники, сіль, цукор та інші високодохідні товари, промисловим податком, який сплачували підприємства, прибутковим податком з городян, що мали дохід більше 75 крб на місяць, та єдиним сільськогосподарським податком у грошовій формі.

Таким чином з'явилися прообрази сучасних податків.

Податки – це система обов'язкових платежів, які сплачуються юридичними та фізичними особами до державного та місцевих бюджетів.

Податки як **економічна категорія** забезпечують перерозподіл частини новоствореного ВВП і формують фонди, необхідні для утримання державних структур і фінансування суспільних благ.

Умовою виникнення податків є утворення держави, суспільний поділ праці та формування товарно-грошових відносин.

Обов'язкові платежі поділяються на **три види**:

- плата – сплачується у випадку наявності конкретного джерела оподаткування (вода, надра);

- відрахування, яке передбачає спрямування коштів до централізованих фондів;

- податки – сплачуються за відсутності конкретного об'єкта оподаткування, цільового призначення та є атрибутом держави.

Як **соціальна категорія** податки є платою за суспільні блага і трансфери, які отримують громадяни.

Податки виконують дві основні **функції**:

1. Фіскальну, яка забезпечує мобілізацію коштів у розпорядження держави та формування централізованих фінансових ресурсів як фінансової основи виконання покладених на неї функцій. Для цього податки повинні відповідати таким вимогам:

- бути обов'язковими до сплати незалежно від форм власності;

- забезпечувати рівномірне надходження за територіями;

- забезпечувати рівномірне в часі та стабільне надходження до бюджету.

2. Розподільно-регулюючу, за допомогою якої забезпечується перерозподіл створеного ВВП між платниками податків і державою та різними верствами населення. Для виконання податками цієї функції необхідно визначити:

- об'єкт оподаткування (прибуток підприємств, вартість майна, сума заробітної плати, вартість товарної продукції, обсяг реалізації);

- джерело сплати податків (прибуток, собівартість, частина виручки від реалізації);

- ставки податків та методики їх розрахунків;

- терміни сплати податків;

- порядок надання податкових пільг;

- порядок застосування штрафних санкцій за порушення платниками податкового законодавства.

1.2 Класифікація податків та їх елементи

Податки класифікуються:

1) за економічним змістом:

- податок на доходи (податок на прибуток підприємств, податок з доходів фізичних осіб) – стягується за наявності прибутку або доходу;
- податок на споживання (ПДВ) – його розмір закладається в ціну товару і тому сплачується покупцями;
- податок на майно (податок на землю, нерухомість, з транспортних засобів) – стягується із власників або користувачів майном;

2) за формою взаємовідносин платника податків та держави:

- прями, сплата яких безпосередньо пов'язана з платником податку і податковою базою, при цьому податок сплачує суб'єкт, у якого формується податкова база (податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб, податок на нерухомість);
- непрямі, сплата яких пов'язана з ціноутворювальним механізмом, при цьому незважаючи на те, що сплачують їх підприємства, фактично вони перекладаються на споживачів (акцизи, мито, ПДВ, податок з обороту);

3) за рівнем запровадження:

- загальнодержавні – вводяться центральними органами влади;
- місцеві – запроваджуються місцевими органами влади і діють тільки на певній території; зазвичай запровадження місцевих податків здійснюється за переліком, затвердженим центральними органами влади;

4) за способом зарахування:

- регульовальні податки, які надходять до бюджетів кількох рівнів;
- закріплені податки, що надходять до бюджетів одного рівня;

5) за методом нарахування:

- розкладні – встановлюються в абсолютних розмірах, податкової бази немає;
- окладні (квотарні) – нараховуються за ставками залежно від розміру податкової бази.

Елементи податку:

- **об'єкт податку** (податкова база) – це явище або процес, наявність якого зобов'язує платника сплачувати обов'язкові платежі;
- **суб'єкт податку** – це особа, на яку покладено зобов'язання зі сплати податку;
- **джерело податку** – фонд або дохід, з якого податок сплачується;
- **ставка податку** – офіційно встановлений розмір податку на одиницю бази оподаткування.

Існує три методи встановлення ставки податку:

- інтуїтивний – встановлюється органами влади на свій розсуд;
- емпірично-аналітичний – встановлюється на підставі аналізу даних за попередній період і емпіричних висновків;
- економіко-математичного моделювання – встановлюється на основі побудови моделей з урахуванням впливу основних факторів (інтересів держави, платників та суспільства).

Одиниця оподаткування – масштаб вимірювання податкової бази, який використовується для визначення належної до сплати суми.

Податкові пільги – це передбачене законом зменшення податкових зобов'язань.

Існує чотири види пільг:

- повне звільнення платників від оподаткування;
- повне або часткове звільнення об'єкта оподаткування або податкової бази та використання неоподаткованого мінімуму;
- зниження податкових ставок і використання нульової ставки;
- зменшення належної до сплати суми нарахованого податку.

Норма оподаткування – встановлене співвідношення між сумою податкових надходжень за певний період і податковою базою. Податкова система України почала своє становлення в 1991 р. із прийняттям Закону України «Про систему оподаткування». З того часу пройшло 25 років, але й досі вона постійно перебуває на стадії реформування.

Податкова система являє собою сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів, що справляються в установленому законодавством порядку до бюджетів різних рівнів. Як видно із визначення, ключовою основою податкової системи є сукупність загальнодержавних та місцевих податків і зборів. І саме їх склад зазнав суттєвих змін протягом 1991–2016 рр. Так, у 1991 р. налічувалось 29 загальнодержавних і 16 місцевих податків і зборів. У 1997 р. Законом «Про внесення змін до Закону України “Про систему оподаткування”» було визначено 24 загальнодержавних і 14 місцевих податків і зборів.

Загальнодержавні податки:

- податок на додану вартість (ПДВ);
- податок на податок підприємств (ППП);
- податок на доходи фізичних осіб (ПДФО);
- акцизний збір (АЗ);
- мито;
- державне мито;
- податок на нерухоме майно;
- плата за землю;
- рентні платежі;
- податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;
- податок на промисел;
- збір за геологорозвідувальні роботи, що виконуються за рахунок держави;
- збір за спеціальне використання природних ресурсів;
- збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- збір на обов'язкове соціальне страхування;
- збір на обов'язкове державне пенсійне страхування;
- плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;

- фіксований сільськогосподарський податок;
- збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;
- єдиний збір, що справляється в пунктах пропуску через державний кордон України;
- збір за використання радіочастотного ресурсу України;
- збори до фонду гарантування вкладів фізичних осіб;
- збір у вигляді надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію;
- збір за проведення гастрольних заходів.

Місцеві податки:

- комунальний податок;
- податок з реклами;
- збір за паркування автотранспорту;
- ринковий збір;
- збір за видачу ордера на квартиру;
- збір з власників собак;
- курортний збір;
- збір за участь у бігах на іподромі;
- збір за виграш у бігах на іподромі;
- збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі;
- збір за право на використання місцевої символіки;
- збір за право на проведення місцевих аукціонів, конкурентного розпродажу і лотерей;
- збір за право проведення кіно і телезйомок;
- збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг.

З 1998 року Указом Президента України було запроваджено єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва, який є загальнодержавним і направляється до місцевих бюджетів.

Така їх кількість була важким тягарем для підприємств і підприємців, які тільки розпочинали свою діяльність в умовах незалежної України. Саме тому цей період характеризується як найбільш тіньовий у податковій системі нашої країни. Тільки в 2010 р. посадовці зрозуміли, що така кількість податків не є ефективною з фіскальної точки зору, більшість підприємств вже пристосувались до неї і знайшли шляхи ухилення від сплати податків.

Із прийняттям у 2011 р. Податкового кодексу України податкова система нашої держави зазнала значних змін. Згідно з першою редакцією ПКУ кількість загальнодержавних податків і зборів суттєво зменшилася: станом на 01.01.2011 в Україні налічувалось 18 загальнодержавних та п'ять місцевих податків і зборів. Останні зміни до складу загальнодержавних та місцевих податків і зборів було внесено в грудні 2014 р., які почали діяти з 01.01.2015. Зокрема, загальнодержавних податків і зборів залишилось лише сім, а місцевих – чотири.

До складу *загальнодержавних* податків і зборів було віднесено:

- податок на прибуток підприємств;
- податок на додану вартість;
- податок на доходи фізичних осіб;
- акцизний податок;
- екологічний податок;
- рентну плату;
- мито.

Рентна плата містить: рентну плату за користування надрами для видобування корисних копалин; рентну плату за користування надрами в цілях, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин; рентну плату за користування радіочастотним ресурсом України; рентну плату за спеціальне використання води; рентну плату за спеціальне використання лісових ресурсів; рентну плату за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України. Отже, залишилось 12 загальнодержавних податків і зборів, які збереглися і у 2016 р.

Трансформація місцевого оподаткування відбувалась більш значними темпами: із 16 податків і зборів у 1991 р. до п'яти – у 2011 р. та чотирьох – у 2016 р. У 2011 р. перелік місцевих податків і зборів значно зменшився. До нього входили: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок; збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.

2015 р. знову було внесено корективи до складу *місцевих податків і зборів*, їх вже залишилось чотири:

- податок на майно;
- єдиний податок;
- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

Скасували збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, але водночас до складу *податку на майно* внесли свої корективи, і він тепер містить три податки: податок на нерухомість, відмінну від земельної ділянки; транспортний податок; плату за землю.

У 2015 р. українські законодавці почали пристосовувати податкову систему України до європейських стандартів. Так, фізичні особи повинні сплачувати так званий «податок на розкіш», який містив зазначений вище транспортний податок, а в 2016 р. було внесено додаткові умови до справляння податку на нерухомість, відмінну від земельної ділянки.

У 2016 р. додатковий податок у розмірі 25 000 грн на рік сплачують особи, які мають квартири площею понад 300 м² та будинки площею понад 500 м², а також власники автомобілів віком до п'яти років та загальною вартістю більше 750 мінімальних заробітних плат (з 01.01.2016 –

1,0335 млн грн). Цим податком в Україні частково реалізувався один із принципів податкової системи – «принцип соціальної справедливості», який передбачає встановлення податків і зборів відповідно до платоспроможності платників податків.

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. Охарактеризуйте економічну суть податку.
2. Визначте відмінності між категоріями: збір, плата, внесок, податок.
3. У чому полягає суть фіскальної та регулюючої функцій податку?
4. Охарактеризуйте основні елементи податку.
5. Що обумовило необхідність класифікації податків за певними ознаками?
6. Назвіть способи розмежування прямих і непрямих податків.
7. Охарактеризуйте основні переваги і недоліки непрямого оподаткування.
8. Наведіть основні переваги і недоліки прямого оподаткування.

Тема 2 ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА І ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

- 2.1 Податкова політика та її характеристика.
- 2.2 Принципи податкової політики.
- 2.3 Напрями податкової політики України.

2.1 Податкова політика та її характеристика

Податкова політика – це діяльність держави у сфері встановлення, правового регулювання та організації стягнення податків і платежів.

Метою податкової політики є формування державного та місцевих бюджетів при одночасному стимулюванні ділової активності підприємств.

Основним завданням податкової політики України є оптимізація величини фінансових ресурсів, які мобілізуються до доходів бюджетів різних рівнів і тих грошових засобів, що залишаються в розпорядженні підприємств та фізичних осіб і можуть бути спрямовані на розширення виробництва та поточне споживання.

Методи державного регулювання поділяються на прямі й непрямі.

Прямими методами державного регулювання є розпорядчі дії, а непрямими, до яких належить система оподаткування, – створення економічної зацікавленості або незацікавленості у певних діях.

Оподаткування як метод державного регулювання:

- є найважливішим джерелом доходів держави (70 – 90 %);
- виявляється у примусовому, законодавчо встановленому характері платежів;

- впливає на економічні процеси.

Оскільки на нинішньому етапі розвитку економіки всіх країн є інтегрованими, необґрунтоване збільшення податкового тягаря однією країною зумовить відплив фінансових інвестицій до інших країн. Тому завдання податкової політики зводиться головним чином до забезпечення держави фінансовими ресурсами, створення умов для регулювання господарства в цілому та згладжування нерівності в рівнях доходів населення.

Податкова політика виконує такі функції:

- фіскальну, яка полягає в мобілізації коштів до бюджетів усіх рівнів для забезпечення держави фінансовими ресурсами, необхідними для виконання її функцій;
- економічну, або регулюючу, яка спрямована на підвищення рівня економічного розвитку держави, пожвавлення ділової і підприємницької активності в країні та міжнародних економічних зв'язків, сприяння вирішенню соціальних проблем;
- контролюючу, яка передбачає контроль за діяльністю суб'єктів економічних відносин.

Одним з основних завдань державної податкової політики є створення сприятливих умов для стимулювання економічного зростання шляхом поєднання особистих і суспільних інтересів, тобто оптимального співвідношення між коштами, що залишаються в розпорядженні платників податків, і коштами, які перерозподіляються через податкові й державні механізми.

Виділяють три *типи податкової політики*:

- перший – високий рівень оподаткування, при цьому збільшення податкового навантаження через «тінізацію» економіки та «придушення» ділової активності підприємств не збільшує надходження до бюджетів;
- другий – низький рівень податкового навантаження, який сприяє активізації ділової активності підприємств та залученню інвестицій, у тому числі іноземних, але в цьому випадку державні соціальні програми значно урізані внаслідок скорочення бюджетних доходів;
- третій – податкова політика характеризується високим податковим навантаженням на корпорації та фізичних осіб, що компенсується для громадян країни високим рівнем соціального захисту та існуванням значної кількості державних соціальних програм.

Останній тип податкової політики найбільш повно відповідає інтересам держави та населення, проте він потребує високого рівня розвитку підприємств та податкової культури (найбільш повно використовується в країнах Північної Європи).

2.2 Принципи податкової політики

Податкова політика має бути спрямована на вирішення поставлених перед суспільством завдань, серед яких виділяють довгострокові й короткострокові. Перед керівництвом розвинутих країн постають такі довгострокові завдання: економічне зростання, максимальний рівень зайнятості і благополуччя населення. Короткостроковими завданнями стосовно податкової політики можуть бути поповнення державного бюджету, його збалансованість на певному рівні щодо внутрішнього валового продукту, стимулювання інвестиційної діяльності.

Напрями проведення податкової політики визначаються на основі виваженого, науково обґрунтованого підходу, найтісніше пов'язаного з особливостями сучасного перехідного стану економічного розвитку. Без визначення довгострокової орієнтації податкової політики стає зрозумілою і безперспективність подальшої стратегії податкових реформувань з метою реалізації виключно фіскальної політики уряду України.

Першочерговим завданням слід вважати максимізацію функції соціального добробуту шляхом створення таких умов фінансово-господарської діяльності, які б стали каталізатором довгострокового зростання національного виробництва з одночасним збереженням помірних темпів інфляції та поступового покращання стану платіжного балансу. По суті, на противагу іншим, в основі нашої концепції лежить стратегія органічного поєднання невіддільних одне від одного завдань: зростання добробуту громадян та стійкого інноваційного зростання економіки.

Податкова політика є однією з найважливіших основ макроекономічної політики будь-якої країни, оскільки має здатність впливати на сукупний попит. Рішення уряду підвищити процентні ставки призводить до скорочення витрат приватного сектору на інвестиції. Падіння рівня інвестиційних витрат призводить до того, що податкова політика може скоротити норму накопичення. Таким чином, відбувається ефект заміщення, який має місце в тому випадку, коли виникає бюджетний дефіцит і уряд змушений збільшувати борги для покриття своїх видатків. Збільшення державних видатків підвищує сукупний попит і приводить до того, що набирає сили тенденція до збільшення виробництва, що підвищує відсоткову ставку на ринках активів і тим самим пом'якшує вплив податкової політики на виробництво. Найбільш ефективною податкова політика є при стабільному обмінному курсі і стійкому русі капіталів. Іншими словами, надзвичайно важливою умовою ефективності податкової політики є її стабільність і передбачуваність, що, з одного боку, викликає в усіх суб'єктів господарювання стабільний інтерес до перспективної фінансової політики, а з іншого — забезпечує високий рівень роботи фіскальної служби на основі нормативно-правових актів з питань

оподаткування, які розробляються, та освоєння механізмів стягнення того чи іншого податку.

Проблема формування ефективної податкової політики — одна з найактуальніших у період становлення в Україні ринкових відносин та інтегрування української економіки у міжнародний ринок. Її вирішення має здійснюватися шляхом вивчення, аналізу і творчого осмислення як наявної в країні законодавчої бази, так і здобутого у світі досвіду у сфері оподаткування, у напрямі запровадження такої податкової політики, яка б гарантувала або хоча б не гальмувала розвиток економіки.

Векторами макроекономічної ефективності податкової політики є:

- можливість податкової політики збільшити джерела доходів бюджету;
- здатність податкової політики визначати прийнятну податкову базу;
- спрямованість політики податків на мінімізацію витрат на їх сплату.

Таким чином, податкова політика як складова економічної політики базується на діяльності держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до централізованих фондів грошових ресурсів держави. Кожна конкретна податкова система, тобто сукупність податків, зборів (обов'язкових платежів) у взаємозв'язку і взаємодії з платниками й органами контролю є відображенням податкової політики, що проводиться державою, і критерієм її ефективності.

2.3 Напрями податкової політики України

Економіка України трансформована від планової до ринкової, що зумовлює особливості її розвитку, у тому числі податкової політики.

Щодо рівня податкового навантаження для України, то в наукових колах існує дві точки зору:

- перша – податкове навантаження в Україні не перевищує цього показника в розвинутих країнах, а тому для забезпечення стабільного розвитку економіки необхідно забезпечити стабільність податкового законодавства та жорсткий контроль за сплатою податків;
- друга – при діючих податкових ставках подолати економічну кризу неможливо, а тому необхідно максимально зменшити податковий тягар, у першу чергу на виробників.

Головні напрями удосконалення податкової політики України на сучасному етапі:

- створення умов для динамічного розвитку підприємств;
- забезпечення формування реальних власників у всіх галузях економіки;
- розширення сфери малого бізнесу;
- підвищення добробуту населення за рахунок соціальних видатків з бюджету;

- оптимізація співвідношення між фінансовими ресурсами, що надходять до бюджетів та залишаються в розпорядженні підприємств;
 - посилення ролі прямих податків (на прибуток, власність і доходи фізичних осіб) та скорочення непрямих;
 - підвищення ролі місцевих податків;
 - обмеження бартерних операцій.
- При цьому податкова політика повинна відповідати таким принципам:
- сума сплачених податків має дорівнювати вартості отримуваних від держави благ і послуг;
 - всі податки повинні мати цільове призначення (знеособлений податок зумовлює непродуктивне використання урядом);
 - платники податків повинні бути проінформовані про використання сплачених ним податків;
 - нові податки слід вводити на покриття відповідних витрат, а не для покриття дефіциту державного бюджету;
 - об'єктом оподаткування має бути тільки дохід, а не витрати платників;
 - прогресивна система оподаткування не повинна перевищувати вилучення третини доходу;
 - умови оподаткування повинні бути простими і зрозумілими платнику;
 - податок повинен стягуватися у зручний для платника час і прийнятним для нього методом;
 - стягування податків має бути дешевим.

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. У чому полягає суть податкової політики та її роль у державному регулюванні економіки?
2. Які фактори впливають на побудову податкової політики?
3. Охарактеризуйте цілі й завдання податкової політики та їх співвідношення з функціями податків.
4. На яких критеріях ґрунтується реалізація податкової політики?
5. Дайте характеристику методам та інструментам податкової політики.
6. Назвіть основні види (типи) податкової політики.
7. Які напрями податкової політики держави на макроекономічному рівні?
8. Які напрями податкової політики держави на мікроекономічному рівні?
9. Які основні напрями податкової політики України на сучасному етапі?
10. Охарактеризуйте макро- та мікроекономічний вплив податкової політики на інфляцію.
11. У чому відмінність впливу на інфляцію прямих і непрямих податків?

Тема 3 ФІСКАЛЬНА ФУНКЦІЯ ПОДАТКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ БЮДЖЕТІВ

3.1 Нормативні принципи формування бюджету.

3.2 Структура дохідної частини бюджету.

3.1 Нормативні принципи формування бюджету

Згідно з Бюджетним кодексом України доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за адміністративні послуги, власні надходження бюджетних установ).

Формування дохідної частини бюджету є важливим видом діяльності будь-якої держави, оскільки для забезпечення виконання своїх функцій держава повинна мати відповідні кошти. Джерелами їх формування можуть бути податки та власні доходи держави. Однак податки, які є формою примусового відчуження результатів діяльності юридичних і фізичних осіб у власність держави, або, інакше кажучи, платою за виконання державою її функцій, відрахуванням частини вартості ВВП на загальносуспільні потреби, без задоволення яких сучасне суспільство існувати не може, стали не тільки головним джерелом доходів бюджету держави, але й важливим фактором впливу на економіку.

Прогнозування бюджетних і, зокрема, податкових надходжень – необхідний етап складання державного бюджету. Відповідно до Бюджетного кодексу України загальний рівень доходів та видатків державного бюджету визначається Міністерством фінансів на підставі макроекономічних показників економічного й соціального розвитку України на наступний бюджетний період. Прогноз цих показників складається щорічно відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (від 23.03.2000 № 1602-III). Показники прогнозу економічного і соціального розвитку використовуються для розроблення Державної програми економічного і соціального розвитку України та для оцінювання надходжень і формування показників державного бюджету. Державна програма економічного і соціального розвитку щороку узгоджується з проектом Державного бюджету України на відповідний рік.

У Державній програмі економічного і соціального розвитку України на наступний рік відображаються: показники соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки; характеристика основних проблем розвитку економіки і соціальної сфери; вплив очікуваних факторів зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної ситуації на розвиток країни; цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку в наступному році; системи заходів з реалізації державної політики та визначення термінів їх виконання; основні макроекономічні показники, обсяги капітальних

вкладень, показники державного замовлення та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку, у тому числі в розрізі галузей економіки Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя; перелік державних цільових програм, що фінансуватимуться за рахунок коштів Державного бюджету України; показники розвитку державного сектору економіки, зокрема отримання та використання доходів від розпорядження державним майном, ефективність використання об'єктів права державної власності, розвитку казенних підприємств.

Державна програма економічного і соціального розвитку України на наступний рік подається Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України одночасно з проектом Державного бюджету України на відповідний рік.

Згідно з Бюджетним кодексом України (ст. 9) доходи бюджету класифікуються за такими розділами: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом; трансферти. До податкових надходжень належать загальнодержавні і місцеві податки, збори та обов'язкові платежі, встановлені Податковим кодексом України. До неподаткових надходжень належать доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; інші неподаткові надходження.

Більша частина доходів Зведеного бюджету України формується за рахунок податкових надходжень. Податкові надходження не лише виконують фіскальну функцію, але й дають змогу бюджетній системі перерозподіляти ресурси всередині держави й впливати на макроекономічну ситуацію в країні.

Згідно з Податковим кодексом України (ст. 9) в Україні справляються загальнодержавні та місцеві податки і збори. До загальнодержавних належать такі податки і збори: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; збір за першу реєстрацію транспортного засобу; екологічний податок; рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України; рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні; плата за користування надрами; плата за землю; збір за користування радіочастотним ресурсом України; збір за спеціальне використання води; збір за спеціальне використання лісових ресурсів; фіксований сільськогосподарський податок; збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства; мито; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності. Згідно зі ст. 10

Податкового кодексу України до місцевих податків належать податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та єдиний податок. До місцевих зборів належать збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності, збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір. При цьому місцеві ради в обов'язковому порядку встановлюють податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок та збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності.

Слід зазначити, що порівняно з низкою нормативно-правових актів, якими регулювалися податкові питання до прийняття Податкового кодексу, згідно з Кодексом кількість державних та місцевих податків і зборів скоротилася, що свідчить про спрощення надмірно комплексної системи адміністрування податкової системи. Проте місцеві ради мають надзвичайно малу базу для отримання доходів із власних ресурсів, що може стати причиною відходу від принципів фіскальної децентралізації, зокрема принципу автономії в прийнятті рішень.

3.2 Структура дохідної частини бюджету

Протягом останнього десятиріччя в дохідній частині бюджету відбулися значні зміни. Проаналізуємо податкові надходження Зведеного бюджету України. До податків, які приносять найбільшу частку доходів у Зведеному бюджеті України, належать податок на додану вартість (ПДВ), податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств та організацій та акцизний податок.

Динаміку основних статей доходів Зведеного бюджету України протягом 2015–2019 рр. зображено на рисунку 3.1. Це податок на додану вартість, податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб та внутрішні податки на товари і послуги.

У період з 2015 р. по 2019 р. надходження від податку з доходів фізичних осіб, податку на прибуток підприємств і податку на доходи було розподілено рівномірно. Значну частку податкових надходжень займають внутрішні податки на товари та послуги, у тому числі акциз. Податок на доходи становить значно більшу частку в доходах Зведеного бюджету серед інших податків.

До факторів, що впливають на обсяг податкових надходжень до бюджету, відносять макроекономічні чинники: розмір ВВП, який створюється країною, структуру платіжного балансу, рівень інфляції, рівень зайнятості населення, платоспроможність населення, нормативно-правове поле законодавчої бази. Крім цього, на обсяг податкових надходжень до бюджету впливають і мікроекономічні чинники: вибір підприємствами виду свого оподаткування (спрощена система, єдиний податок тощо), наявність у підприємств податкових пільг, рівень прибутковості суб'єктів господарювання, розмір їх валового доходу,

витрати на оплату праці в структурі собівартості продукції підприємства, середньооблікова чисельність працівників, ефективність податкового менеджменту підприємств тощо.

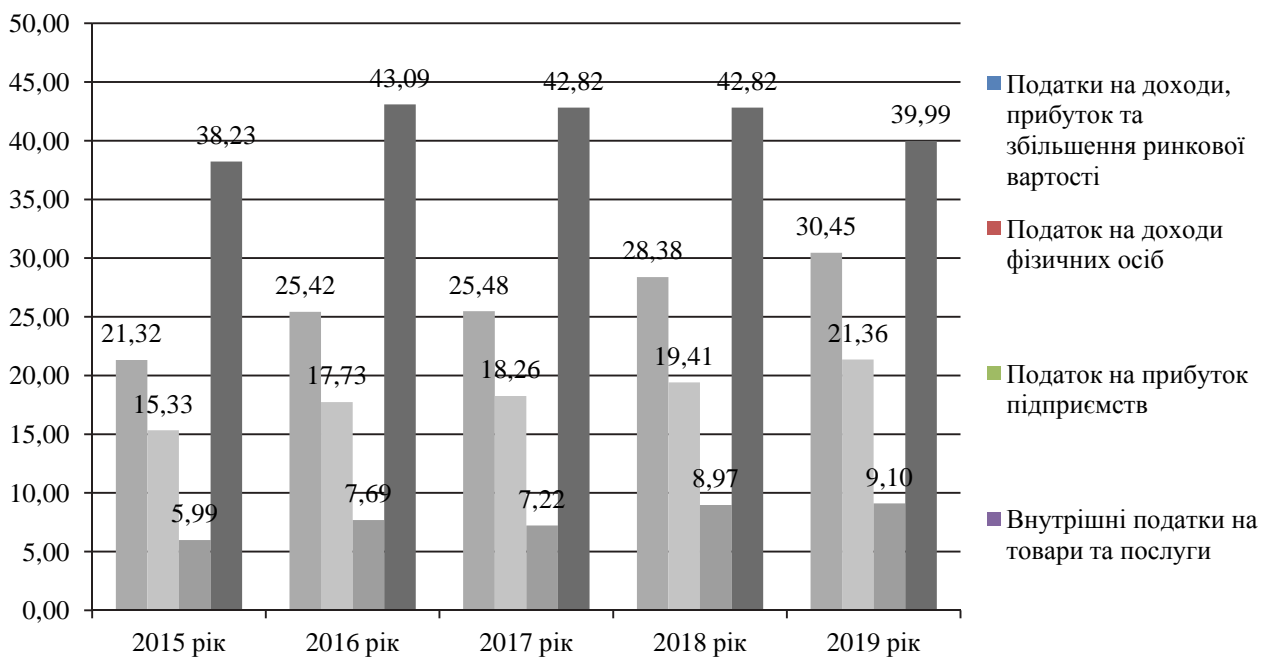

Рисунок 3.1 – Динаміка основних статей податкових надходжень протягом 2015–2019 років

Податкові доходи бюджету визначаються також і суттю податкової політики, яку проводить держава на конкретному етапі її розвитку, адже податки є фактором впливу на економічну діяльність підприємств, держави, вони можуть змінювати структуру діяльності окремих підприємств, структуру галузей економіки, структуру національної економіки загалом. Зокрема, податки можуть бути застосовані для вирівнювання доходів громадян та забезпечення певного рівня соціальної рівності, сприяти створенню нових робочих місць через надання преференцій розвитку малого бізнесу та індивідуального підприємництва, бути інструментом стримування інфляції, а також регулятором експортно-імпорتنних операцій.

При будь-якій домінуючій податковій політиці її важливою складовою завжди є фіскальна складова, яка відповідає за наповнюваність бюджету для здійснення державою своїх конституційних функцій. Держава повинна гарантовано мати певний обсяг фінансових ресурсів для здійснення зовнішньої оборони, наведення внутрішнього порядку, що відповідає її конституції, забезпечення функціонування державного управління, системи освіти та охорони здоров'я.

Усвідомлення зазначених факторів має важливе значення, оскільки вони визначають політику оподаткування суб'єктів господарської

діяльності, домогосподарств і, отже, є орієнтирами для всіх суб'єктів економіки, фінансових менеджерів для формування і здійснення своєї податкової стратегії.

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. Що таке доходи бюджету?
2. Які податки становлять найбільшу частину податкових надходжень бюджету?
3. Назвіть фактори, що впливають на обсяг податкових надходжень.
4. Дайте характеристику динаміки основних системоутворюючих податків.

Тема 4 РОЛЬ РОЗПОДІЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ПОДАТКІВ У ФОРМУВАННІ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТІВ

- 4.1 Бюджетні видатки як вимір державної активності.
- 4.2 Структура видаткової частини бюджету.

4.1 Бюджетні видатки як вимір державної активності

Найважливішими поняттями, з якими пов'язано поняття податку в інституційній економіці, є суспільні блага, формальні й неформальні інститути податку, трансакційні витрати оподаткування. Розглянемо кожне з цих понять.

Суспільні блага використовуються як незаперечний аргумент обґрунтування необхідності існування держави, її діяльності в ринковій економіці. Теорія суспільного вибору розглядає оподаткування з позицій еквівалентного обміну: люди платять податки в обмін на суспільні блага. Під суспільними благами розуміються особливого роду блага, які виділяються за властивостями: конкурентність у споживанні; можливість виключення доступу.

Перша властивість означає, що споживання блага одним суб'єктом виключає його споживання іншим. Якщо блага не притаманна ця властивість, то його споживання одним індивідом не зменшує його корисності для інших. Такі блага називають благами сумісного споживання (національна оборона, охорона навколишнього середовища, чистота в місцях мешкання та ін.).

Друга властивість припускає наявність можливості виключення певних суб'єктів з числа споживачів. Відсутність цієї властивості означає, що неможливо ізолювати окремих громадян від вигод цього блага: корисність

від нього одержать не тільки ті, які внесли сплату, але й багато інших суб'єктів, які не брали участі в його фінансуванні. Це явище відомо як проблема безбілетника (free-rider problem).

Більшість благ є приватними: їм притаманні і конкурентність в споживанні, і можливість виключення доступу. Виробництво і розподіл цих благ можуть бути організовані за допомогою ринку. Блага сумісного користування, доступ до яких можна виключити, належать до колективних благ, для них існують ефективні децентралізовані механізми забезпечення. Для благ сумісного користування, що не мають цієї властивості, тобто для суспільних благ, таких механізмів не існує, і тому вони повинні забезпечуватися державою і фінансуватися шляхом податків.

Концепція суспільних благ має ключове значення при розгляді питань оподаткування у межах інституціональної парадигми: рівень податкового тягаря безпосередньо залежить від того, що належить до суспільних благ, наскільки є широким їх коло, як і чому воно змінюється в часі і просторі.

Державні видатки – це грошові відносини, які виникають між державою і юридичними та фізичними особами в процесі розподілу й споживання частини вартості валового національного продукту, використання фондів фінансових ресурсів. Соціально-економічну суть державних видатків визначають природа і функції держави (політичні, економічні, соціальні, екологічні).

Щоб здійснювати свої функції, державі потрібні фінансові ресурси. Для цього вона акумулює, а далі перерозподіляє значну частину вартості валового національного продукту в грошовій формі. Державні видатки в усіх розвинутих країнах швидко збільшуються, перевищуючи темпи зростання національного продукту. Цей процес, зумовлений розширенням і ускладненням державних функцій, свідчить про те, що значна частина національного продукту примусово вилучається і перерозподіляється державою, що місце державних видатків у сукупному споживанні стає дедалі вагомішим. При цьому чим більші масштаби перерозподілу сукупної вартості, тим сильніший вплив держави на виробництво і обмін національного продукту.

Слід розрізняти дефініції "державні видатки" та "видатки бюджету", які є складовими категоріально-понятійного апарату фінансової науки. Державні видатки – це економічна (фінансова) категорія, об'єктивне явище, а видатки бюджету – фінансове поняття, пов'язане з діяльністю держави, суб'єктивними діями держави. Державні видатки – ширша дефініція, ніж видатки бюджету. Вони містять як видатки бюджету, так і чисті витрати державних підприємств.

Видатки бюджету згідно зі ст. 2 Бюджетного кодексу України – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування.

Склад і напрями використання бюджетних видатків визначаються характером досить різноманітних функцій держави. До складу видатків, пов'язаних з політичними функціями держави, входять: утримання армії, державного апарату управління і влади, посольств, консульств, сплата внесків до міжнародних організацій тощо. Вони становлять від 3 до 10 % валового національного продукту і від 10 до 25 % загальної суми бюджетних видатків розвинутих країн.

До складу видатків, пов'язаних з економічними функціями держави, входять бюджетні інвестиції в галузі економічної інфраструктури, субсидії приватному капіталу і державним корпораціям, видатки на зовнішньоекономічну діяльність тощо.

Важливе місце в системі бюджетних видатків займають видатки на соціальні потреби – освіту, науку, охорону здоров'я і санітарне обслуговування, соціальне страхування і забезпечення тощо. У повоєнний період соціальні функції держави розширилися, що пов'язано з об'єктивними вимогами науково-технічного розвитку, зокрема економічними потребами відтворення і підготовки висококваліфікованої робочої сили. Держава розвиває старі й упроваджує нові форми соціального страхування, підвищує загальноосвітній рівень населення, розширює систему професійної підготовки.

За соціально-економічним змістом ця група видатків значною мірою являє собою частину вартості робочої сили і безпосередньо зумовлена необхідністю її відтворення. Науково-технічний розвиток впливає не тільки на засоби виробництва, вдосконалення речовинних структурних елементів основного капіталу, а й на робочу силу, об'єктивно підвищуючи вимоги до її професійної підготовки. Зростають продуктивна сила праці і вартість послуг робочої сили. У зв'язку з цим питання про роль освіти в підвищенні темпів розвитку економіки дедалі більше привертає увагу західної економічної науки, з'являється новий термін – "інвестиції в людину". Видатки на освіту, на формування нового типу робітника, який має достатній рівень загальної та спеціальної професійної підготовки, сьогодні розглядаються як одна із форм капіталовкладень, що приносить дохід, і фінансуються значною мірою за рахунок держави.

4.2 Структура видаткової частини бюджету

Розглянемо, які саме статті видатків Зведеного бюджету України є найбільш вагомими. Для цього спочатку розглянемо динаміку та обсяги цих видатків. Статистичні дані для аналізу взято за п'ять років (таблиця 4.1).

Таблиця 4.1 – Видатки Зведеного бюджету України, млн грн

Видатки	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Загально-державні функції	117642,4	134256,9	166295,1	191550,0	216804,9
Оборона	52015,8	59359,1	74360,4	97024,1	119687,8
Громадський порядок, безпека та судова влада	54962,9	72056,6	88485,3	118025,5	147565,7
Економічна діяльність	56257,3	66191,3	102883,4	140761,4	178639,4
Охорона навколишнього природного середовища	5529,7	6255,4	7349,3	8242,1	9134,9
Житлово-комунальне господарство	15700,4	17547,5	27187,5	30345,5	33503,5
Охорона здоров'я	71001,1	75503,4	102392,4	115852,0	129311,6
Духовний і фізичний розвиток	16228,3	16897,8	24342,3	28993,1	33643,9
Освіта	114193,5	129437,7	177915,8	210032,3	242148,8
Соціальний захист і соціальне забезпечення	176339,8	258326,1	285761,7	309363,6	332965,5
Всього видатків	679871,2	835831,8	1056973,2	1250189,6	1443406,0

Як видно, видатки зростали і їх обсяги за п'ять років збільшились у 2 рази. На рисунку 4.1 графічно зображено динаміку цих видатків. Найбільшу частку в загальній сумі видатків Зведеного бюджету України становлять видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, сума яких щорічно зростала. У 2019 році видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення значно перевищували видатки на економічну діяльність, що, на думку автора, і є причиною гальмування економічного розвитку країни.

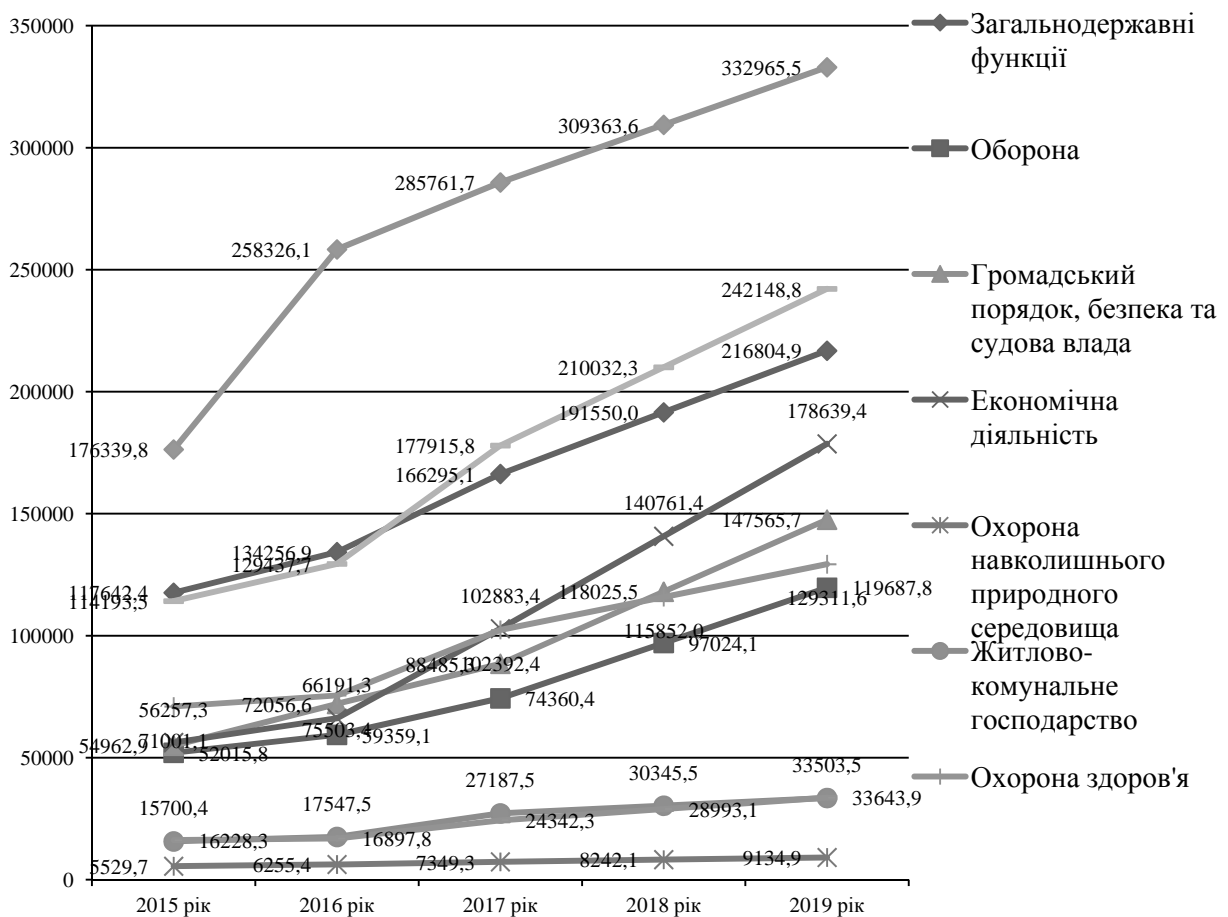

Рисунок 4.1 – Динаміка видатків Зведеного бюджету України

Розглянемо структуру видатків Зведеного бюджету України, де основою для визначення є загальний їх обсяг. Максимальний обсяг від 24,1 % до майже 30,9 % мають видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення. Наступними за обсягами є видатки на освіту, що становили 16,9 %. Далі йдуть видатки на загальнодержавні функції – 15,4 %, економічну діяльність – 11,5 % та охорону здоров'я – 3 %.

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. Що таке суспільне благо?
2. Що належить до приватних благ?
3. Назвіть ознаки суспільних благ.
4. Дайте характеристику державних і бюджетних витрат.
5. Якою є структура бюджетних витрат?

Тема 5 СОЦІАЛЬНА І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

- 5.1 Принципи соціальної фіскальної політики.
- 5.2 Податкові методи стабілізації економіки.

5.1 Принципи соціальної фіскальної політики

Дискреційна фіскальна політика передбачає свідоме маніпулювання податками та державними витратами, що здійснюється урядом для регулювання сукупного попиту, рівня зайнятості та запобігання різким коливанням економічного зростання (рисунок 5.1). В останньому аспекті виражено призначення такої політики як деякого «механічного» стабілізатора, що приводиться в дію урядом кожного разу при зміні економічної ситуації. Відповідно ця політика, на думку прихильників кейнсіанства, повинна мати різний зміст у різних фазах економічної кон'юнктури.

Рисунок 5.1 – Фіскальна політика, орієнтована на попит

При всій своїй уявній однозначності і нескладності у використанні рецепти дискреційної фіскальної політики, на думку С. Капканцікова, демонструють на практиці певні проблеми.

По-перше, виникає проблема можливих помилок прогнозування. Для того, щоб вибрати потрібний асортимент заходів такої політики і визначити час початку їх застосування, потрібно якомога точніше ідентифікувати поточний стан, а головне правильно передбачити поворотну точку і напрям зміни економічної кон'юнктури. Помилки в цьому питанні мають занадто високу ціну, оскільки при неправильному діагнозі підбираються і хибні «ліки», які ще більше ускладнюють обстановку.

По-друге, є проблема лагів, тобто часових розривів, що виникають між початком зміни економічної кон'юнктури, застосуванням регулюючого впливу і безпосередньо самим моментом, коли цей вплив почне давати результати.

Основу цих часових розривів становлять:

а) лаг розпізнавання проблеми – розрив, що утворюється між початком несприятливої зміни економіки, ідентифікацією такої зміни і моментом визнання політичною елітою необхідності застосування регулюючого впливу;

б) лаг вироблення й ухвалення рішення – розрив, що утворюється внаслідок природної тривалості будь-якої демократичної процедури обговорення та прийняття рішення, а саме між визнанням необхідності застосування регулюючого впливу і прийняттям відповідного акта;

в) лаг практичної реалізації рішення – розрив, що утворюється між моментом прийняття акта, датою його введення в дію і початком практичних дій державних служб, відповідальних за його реалізацію;

г) лаг впливу – розрив, що утворюється між початком практичних дій щодо реалізації прийнятого рішення і моментом, коли здійснюваний вплив почне давати очікувані результати.

Саме через ці лаги дискреційну фіскальну політику часто називають «казкою про втрачений час».

Скорочення цих лагів – завдання досить складне, але в принципі його можна вирішити – це потребує значної злагодженості й оперативності в роботі органів державного управління, адекватного сприйняття ними економічних реалій.

По-третє, є проблема опортуністичної поведінки політиків, яка проявляється в тих випадках, коли політики мають за головну мету не поліпшення соціально-економічного самопочуття населення, а максимізацію свого терміну перебування при владі. І відповідно ця мета, а також можливі лобістські і корупційні прагнення правлячої еліти накладають істотні обмеження на вибір тих чи інших регулюючих впливів. Найчастіше опортунізм не дає змоги політикам вибирати непопулярні, але необхідні в даний момент фіскальні важелі, наприклад, такі як підвищення податків, зниження соціальних видатків.

Зазначені проблеми, як правило, істотно нівелюються, коли уряд реалізує недискреційну фіскальну політику, вставляючи заздалегідь відповідні стабілізатори в бюджетно-податковий механізм.

5.2 Податкові методи стабілізації економіки

Недискреційна фіскальна політика передбачає автоматичну зміну податків і величини державних видатків при зміні економічної кон'юнктури, що закладається спочатку урядом для регулювання сукупного попиту, рівня зайнятості та запобігання різким коливанням цієї кон'юнктури.

Призначення такої політики якраз полягає в тому, щоб антициклічність регулювання здійснювалася за принципом деякого «автоматичного (вбудованого)» стабілізатора, що приводиться в дію автоматично при зміні економічної ситуації без додаткових регулюючих втручань уряду.

Найбільш відомими вбудованими стабілізаторами є:

1) податкова система. Але не будь-яка, а така, що є найбільш еластичною відносно зміни обсягу національного доходу (ВВП), тобто та, яка налаштована на істотну зміну величини податкових вилучень у відповідь на динаміку економічної кон'юнктури. Податкова система має бути побудована таким чином, щоб в період економіки піднесення без поточної зміни ставок збільшувалися б податкове навантаження і величина податкових надходжень, формуючи бюджетний надлишок на майбутнє. В цьому випадку наявні доходи населення і суб'єктів господарювання знижуються, що неминуче стримує зростання їх споживчих витрат та інвестицій, перешкоджаючи настанню інфляційного буму і перегріву економіки. У період спаду, навпаки, податкове навантаження та обсяг податкових вилучень повинні помітно зменшуватися, залишаючи домогосподарствам і суб'єктам господарювання більшу частку коштів для нарощування ними споживчих витрат та інвестицій, що підвищують попит. Найбільшу еластичність демонструють податкові системи, що мають більшу частку надходжень від прямих податків і в першу чергу від прогресивного прибуткового податку. При цьому чим жорсткіша прогресія, тим вище еластичність, тим більше забезпечується вбудована стабільність. У цьому ж напрямку діє відсутність індексації величини порогових значень, що розмежовують застосування різних ставок прибуткового податку;

2) система бюджетних трансфертів населенню. Фундамент такої системи утворює комплекс різних соціальних допомог, особливе місце серед яких займають допомоги з безробіття. Уряд заздалегідь формулює критерії їх отримання, а тому в період економіки піднесення при зростанні доходів і зниженні безробіття частка одержувачів бюджетних трансфертів у цілому невелика. Водночас обсяг відрахувань соціального характеру в бюджетні та позабюджетні фонди із зростанням зарплати істотно збільшується, дозволяючи утворити резервний фонд на майбутнє. В період економічного спаду, коли погіршуються показники дохідності більшості домогосподарств і зростає безробіття, все більші верстви населення відразу ж стають їх одержувачами. Дані трансферти автоматично підтримують споживчий попит на певному рівні, не даючи заглиблюватися кризовим проявам і поступово пожвавлюючи економіку. Обсяги трансфертів у депресивні періоди повинні кардинально збільшуватися, витрачаючи раніше створений резервний фонд;

3) стабілізаційний фонд. Такі фонди, що створюються країнами, які зазвичай спеціалізуються на експорті вуглеводнів, є такими, що добре зарекомендували себе вбудованими стабілізаторами. Вони покликані

забезпечувати збалансованість державного бюджету при коливаннях цінової кон'юнктури на вуглеводні. У період сприятливої кон'юнктури в цьому фонді автоматично концентруються надмірні податкові доходи бюджету, отримані понад встановлену заздалегідь базову ціну вуглеводнів (ціну відсікання). При цьому зазвичай уряди в даний період позбавлені можливості витратити ці кошти на поточні соціально-економічні завдання. Подібна стерилізація кон'юнктурних бюджетних доходів значною мірою зменшує інфляційний тиск, забезпечує зв'язування зайвої ліквідності, у цілому запобігаючи перегріву економіки. Навпаки, у період падіння світових цін на вуглеводні й різкого зменшення доходів бюджету кошти такого фонду дають змогу підтримувати витрати бюджету на звичному для населення рівні, не призводячи до утворення бюджетного дефіциту. У такі періоди подібні витрати «підкачують» сукупний попит, протидіють кардинальному зниженню доходів населення і зростанню безробіття;

4) гнучка система державних закупівель, яка стабільно впливає на економіку через варіювання державного попиту на товари і послуги. Антициклічна дія цієї системи в цілому аналогічна бюджетним трансфертам населенню з тією лише різницею, що тут сукупний попит «підкачується» не опосередковано через домогосподарства, а безпосередньо за найкоротшою траєкторією від бюджету до виробника, хоча автоматизм варіювання держзакупівлями реалізується на практиці значно складніше.

Звісно, забезпечення автоматизму дії фіскальної політики дуже бажане для будь-якої країни. Здавалося б, раз і назавжди вибравши відповідний арсенал стабілізаторів, встановивши їх у механізм державного регулювання, можна далі нічого не робити, сподіваючись на їх автоматичну дію. У цілому це так, але ефективність їх, як показує досвід розвинених країн, значно нижче порівняно з механічними стабілізаторами: вони не запобігають коливанням сукупного попиту, а лише пом'якшують їх.

Ефект витіснення виникає через підвищення ринкових процентних ставок у випадку фінансування бюджетного дефіциту за допомогою випуску державних цінних паперів. Боргове фінансування бюджетного дефіциту збільшує попит на гроші, а центральний банк обмежує їх пропозицію. Такі заходи економічної політики стимулюють зростання процентних ставок, що, у свою чергу, призводить до скорочення споживчих витрат і приватних інвестицій, у підсумку в економіці відбувається падіння доходу. Отже, боргове фінансування бюджетного дефіциту послаблює ефективність стимулюючої фіскальної політики.

Ефект витіснення є відносно незначним у двох випадках:

1. Коли інвестиції і чистий експорт мало чутливі до підвищення процентних ставок на грошовому ринку.

2. Коли попит на гроші високочутливий до підвищення процентних ставок і достатньо незначного підвищення їх для врівноваження грошового ринку.

Ефект витіснення є значним, коли:

- 1) інвестиції та чистий експорт високочутливі до динаміки процентних ставок;
- 2) попит на гроші малочутливий до динаміки процентної ставки.

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. Що являє собою дискреційна фіскальна політика?
2. Які існують лаги дискреційної фіскальної політики?
3. Що являє собою недискреційна фіскальна політика?
4. Назвіть найбільш відомі стабілізатори недискреційної фіскальної політики.

Тема 6 ПРЯМІ І НЕПРЯМІ ПОДАТКИ, ПЕРЕКЛАДАННЯ ПОДАТКІВ

- 6.1 Види прямих і непрямих податків, перекладання податків.
- 6.2 Особливості стягнення ПДВ як універсального непрямих податку.

6.1 Види прямих і непрямих податків, перекладання податків

За способом перекладання бувають:

- прями – податки, що стягуються внаслідок придбання й акумулювання матеріальних благ, які залежать від доходу або майна і платниками яких безпосередньо є власники цих доходів або майна (податок на доходи фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на майно);

- непрямі – податки, які визначаються розміром споживання і не залежать від доходу або майна платника, можуть бути у вигляді надбавки до ціни товару або послуги і платником яких є кінцевий споживач певного товару або послуги.

Непрямі податки відіграють важливу роль у податковій системі будь-якої країни, адже вони становлять значну частку у доходах бюджету та використовуються державою як регулятор цін. Держава впливає на реальні доходи споживачів саме через рівень цін. Непрямі податки дають змогу регулювати платоспроможний попит як невід'ємну складову ринкової рівноваги. Так, за допомогою ставок податку на додану вартість держава може як стимулювати попит споживачів – у період кризової економіки, так і стримувати – у період надмірного піднесення економіки.

Функціонування непрямих податків зумовлює низку проблем, пов'язаних з адмініструванням даної форми оподаткування. Від вирішення проблеми формування ефективного механізму справляння непрямих податків залежить не лише стабільність формування дохідної частини державного бюджету, а й сталість розвитку окремих галузей народного господарства.

Непрямі податки – це податки на товари і послуги, що встановлюються як надбавка до цін на товари або тарифи на послуги і не залежать від доходів платників податків, включаються виробниками (продавцями) до ціни товару і потім надходять державі.

До відпускнуї ціни продукції підприємств виробничої сфери можуть бути включені два непрямі податки: акцизний податок і податок на додану вартість (ПДВ). Ціна реалізації споживачам імпортованих товарів може містити три види непрямих податків: ввізне мито, акцизний податок, ПДВ.

В основному непрямі податки виконують фіскальну функцію, тобто забезпечують формування доходів бюджету держави. Але слід пам'ятати і про виконання ними регулюючої функції. Так, при вмілому використанні непрямі податки можуть бути дієвим фінансовим інструментом регулювання економіки.

Що стосується ПДВ, який стягується в Україні, то він більш ефективний у фіскальному аспекті завдяки широкій базі оподаткування, кількості платників та кількості операцій, що оподатковуються. Не слід забувати і про регулюючу функцію податку на додану вартість. Щоб підвищити ступінь ділової активності економіки, треба послабити податковий прес. Якщо зменшити основну ставку податку та ввести одну-дві пільгові (крім нульової, що вже існує), то у суб'єктів господарювання можуть з'явитися додаткові стимули для збільшення обсягів виробництва. Таким чином розшириться база оподаткування і зросте загальна сума доходів зведеного бюджету. До того ж через послаблення тиску ПДВ зростуть доходи населення та сукупний попит.

Покупці (споживачі) товарів (робіт, послуг), до ціни яких можуть входити вказані податки, є реальними платниками непрямих податків. Однак формальним платником є продавець товару (робіт, послуг), що виступає посередником між державою й споживачем цього товару. Отже, платниками можуть бути: фізичні особи (населення та суб'єкти господарської діяльності) та юридичні особи (організації, установи). При цьому сплату непрямих податків до бюджету здійснюють суб'єкти господарювання.

За сферою застосування непрямі податки поділяються на універсальні та специфічні. Універсальними є непрямі податки, що справляються з усіх товарів і послуг, окрім тих, які звільнено від оподаткування. Універсальним непрямим податком в українській податковій системі є податок на додану вартість. У світовій практиці роль універсальних непрямих податків виконують також податок з обороту і податок з продажу.

Специфічними є непрямі податки, що справляються лише з тих товарів і послуг, перелік яких визначено законодавством. Специфічними непрямими податками в податковій системі України є акцизний податок і мито.

За механізмом стягнення непрямі податки поділяються на одностадійні й багатостадійні. Одностадійними є непрямі податки, що одноразово стягуються на певному етапі товарообігу. Такими непрямыми податками в Україні є акцизний податок і мито. Багатостадійними є непрямі податки, що підлягають стягненню на кожному етапі товарообігу, наприклад, податок на додану вартість.

За наявністю кумулятивного (каскадного) ефекту непрямі податки поділяють таким чином:

1. Кумулятивні (каскадні) – непрямі податки, механізм стягнення яких передбачає повторне оподаткування товарів і послуг на всіх стадіях їх обігу.

2. Некумулятивні (некаскадні) – непрямі податки, механізм стягнення яких виключає можливість повторного оподаткування товарів і послуг, забезпечуючи однакові податкові надходження за однаковими товарами і послугами незалежно від кількості етапів їх обігу на шляху від виробника до споживача. За економічною природою непрямі податки поділяються на акцизи та мита.

Акцизи – це непрямі податки на операції з реалізації товарів і послуг, що встановлюються у вигляді надбавки до ціни їх реалізації (податок на додану вартість і акцизний податок).

Мита – це непрямі податки на операції з переміщення товарів через митний кордон держави, які встановлюються у вигляді надбавки на митну вартість цих товарів.

У податковій системі України розрізняють вивізні і ввізні мита.

Податок на додану вартість належить до групи непрямих податків, є однією з форм універсальних акцизів, включається до ціни товарів (робіт, послуг), стягується неодноразово (на кожному етапі проходження товарів).

На сьогодні цей податок становить вагомую частку в доходах бюджету, тому його вважають одним із стабільних і надійних джерел поповнення дохідної частини бюджету.

Головними перевагами стають його фіскальні інтереси, тобто регулярність надходження до бюджету, простота обрахування, неможливість зникнення об'єкта оподаткування. Разом з тим податок має і багато недоліків.

За своєю економічною суттю податок на додану вартість є непрямим податком, де об'єктом оподаткування є не дохід або прибуток, а розмір витрат для кожного конкретного споживача товару, робіт чи послуг. Тому цей податок у соціальному розумінні вважається несправедливим.

Величина доданої вартості розраховується як різниця між вартістю продукції, що реалізується, і вартістю сировини і матеріалів, використаних у процесі її виробництва. Сьогодні ПДВ застосовують понад 135 країн світу.

6.2 Особливості стягнення ПДВ як універсального непрямого податку

ПДВ – це непрямий податок на додану вартість, створену на кожній стадії просування товару від виробника до споживача (мається на увазі надбавка до ціни товару або послуги, яка повністю сплачується споживачем). ПДВ належить до категорії універсальних акцизів, тобто характеризується широкою базою та єдиною ставкою оподаткування. Оподаткуванню підлягають не лише товари, але й роботи та послуги. ПДВ забезпечує стійкі надходження до бюджету, бо його база не є чутливою до зміни кон'юнктури ринку. В Україні цей податок використовується з 1992 року.

Платниками ПДВ є всі юридичні особи та громадяни, що здійснюють від свого імені виробничу й іншу підприємницьку діяльність на території України незалежно від форм власності та господарювання (рисунок 6.1).

Платники ПДВ	
	Особи, у яких обсяг реалізації продукції за останні 12 календарних місяців перевищує 1000 тис. грн
	Особи, які добровільно реєструються платниками ПДВ (річний обсяг реалізації товарів не перевищує 1000 тис. грн)
	Особи, які поставляють товари на митній території України з використанням глобальної або локальної комп'ютерної мережі
	Особи, які імпортують товари на митну територію України
	Особи, які надають послуги зв'язку і здійснюють консолідований облік доходів і витрат

Рисунок 6.1 – Класифікація платників податків

Слід зазначити, що об'єктом оподаткування є операції:

- з продажу товарів (послуг) на території України, у тому числі операції з передачі права власності на об'єкти застав позичальнику;
- ввезення товарів (послуг) на територію України, отримання робіт, що надаються нерезидентам для їх споживання на території України;
- вивезення товарів за межі митної території України, надання транспортних послуг з перевезення пасажирів і вантажів у межах митної території.

Ставки ПДВ становлять 20 % до об'єкта оподаткування (який не містить ПДВ) і 0 %.

Нульова ставка означає, що ПДВ з оборотів стосовно зазначених товарів, робіт, послуг не нараховується. Водночас платник податку має право ввести до складу податкового кредиту (відшкодувати) суму

податку, що входить до ціни придбаних товарів, робіт, послуг, сировини, матеріалів, які використовувались для виробництва і продажу товарів, робіт або послуг, що оподатковуються за нульовою ставкою (рисунок 6.2).

Крім того, при нарахуванні ПДВ виділяють операції, до яких застосовуються пільги:

- операції, що не є об'єктом оподаткування;
- операції, звільнені від оподаткування.

Для визначення суми ПДВ, що підлягає сплаті в бюджет, необхідно суму податкового зобов'язання за звітний податковий період зменшити на суму податкового кредиту за відповідний період:

$$\sum \text{ПДВ (до сплати в бюджет)} = \text{Податкове зобов'язання} - \text{Податковий кредит.} \quad (6.1)$$

Операції, що оподатковуються за ставкою 0 %	
Експортування товарів і супутніх послуг	
Продаж товарів підприємствами роздрібною торгівлі, що розташовані на території України, в зонах митного контролю	
Надання транспортних послуг з перевезення пасажирів і вантажів за межами України	
Продаж переробним підприємствам молока або м'яса живою вагою сільгоспвиробниками	
Поставки товарів підприємствами громадських організацій інвалідів	

Рисунок 6.2 – Операції, що оподатковуються за нульовою ставкою

Податкове зобов'язання містить суми ПДВ, отримані або нараховані платником податку у зв'язку з реалізацією товарів, робіт, послуг (з операцій, що оподатковуються за ставкою 20 %); відстрочений ПДВ з імпорту, на який було оформлено податковий вексель; ПДВ з вартості робіт і послуг, отриманих від нерезидентів; ПДВ з готової продукції, виготовленої з давальницької сировини нерезидента і реалізованої в Україні.

Датою виникнення податкового зобов'язання з продажу товарів (робіт, послуг) вважається дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбулася будь-яка з подій, яка сталася раніше: дата зарахування коштів від покупця на банківський рахунок платника податку; в разі продажу товарів за готівку – дата оприбуткування їх у касі платника податку або дата відвантаження товарів; для робіт чи послуг – дата оформлення, що засвідчує факт виконання робіт або надання послуг платником податку.

Датою виникнення податкового зобов'язання при ввезенні товарів в Україну є дата оформлення ввізної митної декларації із зазначенням у ній суми податків, що підлягає сплаті.

Податковий кредит звітного періоду містить: суми ПДВ, сплачені або нараховані платником податку постачальникам у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг), вартість яких відноситься до валових витрат виробництва і основних фондів та нематеріальних активів, що підлягають амортизації; ПДВ, сплачений митним органам; суму податкового векселя, погашеного в попередньому звітному періоді.

Датою виникнення податкового кредиту є дата події, що сталася раніше: або дата отримання документів, які засвідчують факт придбання товарів, результатів робіт чи послуг, або дата списання коштів з рахунка платника податку в оплату придбаних товарів, робіт, послуг.

Суми ПДВ, сплачені платником податку у звітному періоді у зв'язку з придбанням основних фондів, що підлягають амортизації, входять до складу податкового кредиту цього звітного періоду незалежно від строків введення в експлуатацію таких основних фондів.

У разі, коли платник податку здійснює операції з продажу товарів, що звільнені від оподаткування або не є об'єктом оподаткування, суми податку, сплачені у зв'язку з придбанням товарів, вартість яких відноситься до валових витрат виробництва основних фондів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації, додаються, відповідно, до складу валових витрат виробництва та вартості основних фондів нематеріальних активів, а до складу податкового кредиту не входять.

Для платників податку, в яких обсяг оподатковуваних операцій продажу товарів (робіт, послуг) за попередній календарний рік перевищує 1000 тис. грн, податковий період дорівнює календарному місяцю. Платники податку, що мають обсяг з продажу, менший, ніж 1000 тис. грн, можуть вибирати за своїм бажанням податковий період, що дорівнює календарному місяцю або кварталі.

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. Укажіть порядок розподілу непрямих податків за сферою застосування.
2. Визначте соціально-економічну суть ПДВ.
3. Які переваги та недоліки має ПДВ?
4. Які операції не є об'єктом оподаткування ПДВ?

Тема 7 ПОДАТКИ, ЩО СПЛАЧУЮТЬ СУБ'ЄКТИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- 7.1 Суть податку на прибуток підприємств.
- 7.2 Особливості стягнення податку на прибуток підприємств.

7.1 Суть податку на прибуток підприємств

Податок на прибуток займає важливе місце в системі прямого оподаткування, оскільки його розмір безпосередньо залежить від результатів фінансово-господарської діяльності підприємства. Матеріальна сторона податку на прибуток виражається у формуванні національного доходу держави у грошовій формі, а суспільний зміст його полягає у тому, що він як складова податкової системи є специфічною формою реалізації виробничих відносин. Податки підприємств зменшують їх обігові кошти, фонд оплати праці, можливості інвестування нерозподіленого прибутку у розвиток виробництва тощо.

Використання податку на прибуток підприємств як зручного інструмента державного регулювання економічних процесів здійснюється через вибір на пряму розподілу прибутку, організаційно-правової форми ведення бізнесу, виду господарської діяльності, методів фінансування інвестицій, розподіл і перерозподіл ВВП, стимулювання сфер діяльності, інвестицій і інновацій тощо.

Цей податок має досить широку соціальну підтримку внаслідок того, що дає можливість державі коректувати розподіл прибутків, виходячи з критерію справедливості. У підприємства оподатковується не первинний капітал, а його приріст, тобто прибуток, що не перешкоджає подальшому розвитку бізнесу та не підриває основи соціального добробуту.

З початку 2015 р. в Україні відбулося суттєве зближення податкового та бухгалтерського обліку. Тепер податок на прибуток розраховується за правилами бухгалтерського обліку.

Оподаткування прибутку підприємств регламентовано розділом III Податкового кодексу України. За Кодексом податок на прибуток має виконувати виключно регулятивно-стимулюючу функцію для того, щоб не стримувати розвиток виробництва.

Об'єктом оподаткування є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень ПКУ.

Базою оподаткування є грошове вираження об'єкта оподаткування. Таким чином, податок на прибуток обчислюється за формулою

$$\text{Сума податку на прибуток} = \text{ПБ} \times \text{СП}, \quad (7.1)$$

де ПБ – податкова база, грн,
СП – ставка податку, грн.

Фінансовий результат до оподаткування у бухгалтерському обліку формується шляхом визначення різниці між доходами та витратами:

$$\text{ФР} = \text{Д} - \text{В}, \quad (7.2)$$

де Д – доходи підприємства, грн,
В – витрати підприємства, грн.

Фінансовий результат до оподаткування (прибуток або збиток) визначається у Звіті про фінансові результати підприємства.

Дохід, отриманий з джерел за межами України, – це будь-який дохід, отриманий резидентами, у тому числі від будь-яких видів їх діяльності за межами митної території України, включаючи проценти, дивіденди, роялті та будь-які інші види пасивних доходів, спадщину, подарунки, виграші, призи, доходи від виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими та трудовими договорами, від надання резидентам в оренду (користування) майна, розташованого за межами України, включаючи рухомий склад транспорту, приписаного до розташованих за межами України портів, доходи від продажу майна, розташованого за межами України, дохід від відчуження інвестиційних активів, у тому числі корпоративних прав, цінних паперів тощо, інші доходи від будь-яких видів діяльності за межами митної території України або територій, непідконтрольних контролюючим органам.

До доходів, які підприємство одержало за звітний період, відносять:

- дохід (виручку) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг);
- інші операційні доходи;
- фінансові доходи;
- інші доходи.

Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – загальний дохід (виручка) від реалізації продукції, товарів, робіт або послуг без вирахування наданих знижок вартості повернутих раніше проданих товарів та непрямих податків і зборів (податку на додану вартість, акцизного податку тощо).

Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) визначається шляхом вирахування з доходу від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг наданих знижок, вартості повернутих раніше проданих товарів, доходів, що за договорами належать комітентам (принципалам тощо), та податків і зборів.

До складу інших операційних доходів входять суми інших доходів від операційної діяльності підприємства, крім чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), зокрема: дохід від операційної оренди активів; дохід від операційних курсових різниць; відшкодування раніше списаних активів; дохід від роялті, відсотків, отриманих на залишки коштів

на поточних рахунках у банках; дохід від реалізації оборотних активів (крім фінансових інвестицій), необоротних активів тощо.

До складу фінансових доходів входять дивіденди, відсотки та інші доходи, отримані від фінансових інвестицій (крім доходів, які обліковуються за методом участі в капіталі).

До складу інших доходів входять дохід від реалізації фінансових інвестицій, дохід від неопераційних курсових різниць та інші доходи, які виникають у процесі господарської діяльності, але не пов'язані з операційною діяльністю підприємства.

Витрати є зменшенням економічних вигод у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, що призводять до зменшення власного капіталу.

Витрати визнають, якщо вони можуть бути достовірно оцінені. У бухгалтерському обліку їх визнають у тому звітному періоді, в якому визнано дохід, для отримання якого вони здійснені. Якщо прямий зв'язок між доходами і витратами встановити неможливо, витрати відображають у тому звітному періоді, в якому вони були здійснені.

Визнані підприємством витрати в бухгалтерському обліку класифікують за такими групами:

- собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг);
- адміністративні витрати;
- витрати на збут;
- інші операційні витрати;
- фінансові витрати;
- інші витрати.

Розглянемо більш детально склад витрат підприємства за групами.

Собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) складається:

– з виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), реалізованої протягом звітного періоду (до неї входять прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати, змінні та постійні розподілені загально-виробничі витрати);

– нерозподілених постійних загально-виробничих витрат (амортизація основних засобів загально-виробничого призначення, оплата праці загально-виробничого персоналу, витрати на охорону праці, опалення тощо);

– наднормативних виробничих витрат.

Адміністративні витрати є загальногосподарськими витратами, спрямованими на обслуговування та управління підприємством. До них належать витрати на службові відрядження та утримання апарату управління підприємством, витрати на оплату послуг зв'язку, плата за розрахунково-касове обслуговування та інші послуги банків тощо.

Витрати на збут – це витрати, пов'язані з реалізацією (збутом) продукції (товарів, робіт, послуг): витрати на рекламу та дослідження

ринку, витрати на передпродажну підготовку товарів, витрати на гарантійний ремонт і гарантійне обслуговування тощо.

До інших операційних витрат відносять витрати операційної діяльності, які не є адміністративними витратами і витратами на збут і не включаються до собівартості реалізації: витрати на дослідження та розробки; визнані штрафи, пеня, неустойка; витрати на утримання об'єктів соціально-культурного призначення тощо.

Фінансовими витратами визнають витрати на відсотки за отриманими кредитами; інші витрати підприємства, пов'язані із запозиченнями.

Інші витрати - це витрати, що виникають під час діяльності підприємства, але не пов'язані безпосередньо з виробництвом та/або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг): витрати, пов'язані з безоплатною передачею необоротних активів, суми уцінки необоротних активів і фінансових інвестицій, втрати від неопераційних курсових різниць тощо.

Особливою статтею формування витрат платника податку є нарахування амортизації. Амортизація – систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації).

Облік основних засобів необхідно вести за кожним об'єктом. Нараховувати амортизацію потрібно щомісяця, окремо щодо кожного об'єкта основних засобів.

Амортизація нараховується за п'ятьма методами:

– прямолінійним, за яким річна сума амортизації визначається діленням вартості, яка амортизується, на строк корисного використання об'єкта основних засобів;

– за методом зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації;

– за методом прискореного зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється відповідно до строку корисного використання об'єкта і подвоюється;

– кумулятивним, за яким річна сума амортизації визначається як добуток вартості, яка амортизується, та кумулятивного коефіцієнта. Кумулятивний коефіцієнт обчислюється діленням кількості років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта основних засобів, на кількість років його корисного використання;

– виробничим, за яким місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації. Виробнича ставка амортизації обчислюється діленням вартості, яка амортизується, на загальний обсяг

продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) з використанням об'єкта основних засобів.

Метод амортизації підприємство вибирає самостійно з урахуванням очікуваного способу отримання економічних вигод від його використання.

Прибуток суб'єктів господарювання оподатковується за різними ставками залежно від виду діяльності, резидентського статусу платника. Ставка 18 % – це основна ставка до об'єкта оподаткування в 2019 році. Інші ставки можна умовно поділити на групи.

7.2 Особливості стягнення податку на прибуток підприємств

Більш детально розглянемо особливості податку на прибуток підприємств.

Об'єктом оподаткування є прибуток до оподаткування, що визначається як різниця між сумою скоригованого доходу і сумою валових витрат і амортизації:

$$П_0 = ВД_{СК} - ВВ - А, \quad (7.3)$$

де $ВД_{СК}$ – скоригований валовий дохід; $ВВ$ – валові витрати; $А$ – амортизація.

Скоригований валовий дохід розраховується шляхом сумування всіх доходів за мінусом тих, які до їхнього складу не входять.

Платниками податку є фізичні й юридичні особи (рисунок 7.1).

Валовий дохід – загальний дохід підприємства від усіх видів діяльності, отриманий протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній і нематеріальній формах як на території України, так і за її межами.

Важливо звернути увагу на доходи, які входять і не входять до складу валового доходу підприємства (таблиця 7.1).

Платники зі сплати податку на прибуток підприємств

Резиденти – суб'єкти підприємницької діяльності, бюджетні, громадські й інші організації, які здійснюють діяльність, спрямовану на отримання прибутку як в Україні, так і за її межами, філії, відділення платників, що не мають статусу юридичної особи і розташовані на території іншої територіальної громади

Нерезиденти – фізичні й юридичні особи, що отримують доходи з джерел їх походження в Україні. До цієї категорії не належать установи, що мають дипломатичний статус або імунітет згідно з міжнародними договорами

Постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи в Україні або виконують агентські (представницькі) функції щодо таких нерезидентів

Рисунок 7.1 – Операції, що оподатковуються за нульовою ставкою

Таблиця 7.1 – Доходи, які входять і не входять до складу валового доходу

Доходи, які входять до складу валового доходу	Доходи, які не входять до складу валового доходу
Доходи від продажу товарів (робіт, послуг)	Сума ПДВ, крім випадків, коли підприємство не є платником ПДВ
Доходи від продажу цінних паперів, крім їх первинного розміщення	Сума коштів у частині надмірно сплачених податків, що повертаються із бюджету
Доходи від проведених банківських, страхових та інших послуг, торгівлі валютними цінностями	Кошти або майно, що надходять у вигляді міжнародної технічної допомоги відповідно до міжнародних угод
Доходи від спільної діяльності та у вигляді дивідендів, отриманих від нерезидентів, процентів, роялті (компенсація за використання прав інтелектуальної і промислової діяльності), володіння борговими вимогами, здійснення лізингових операцій	Сума коштів або вартість майна, отримані платником податку за рішенням суду як компенсація витрат або збитків, яких зазнав платник унаслідок порушення його прав та інтересів
Доходи минулих періодів, виявлені у звітному періоді	Сума коштів або вартість майна, отримані платником як компенсація за примусове відчуження державою майна платника податку
Суми безповоротної фінансової допомоги, суми отриманих штрафів, пені, неустойки, отримані платником податку у звітному періоді	Сума коштів або вартість майна, що надходять платнику у вигляді інвестицій у корпоративні права, емітовані платником; сума одержаного емісійного доходу

Валові витрати – це сума будь-яких витрат платника в грошовій, матеріальній або нематеріальній формі, що здійснюються як компенсація вартості товарів, робіт, послуг, які платник придбаває для подальшого використання в господарській діяльності.

Доцільно звернути увагу на витрати, які входять і не входять до складу валових витрат (таблиця 7.2).

Окремо виділяють витрати подвійного призначення:

- на забезпечення найманих працівників спеціальним одягом, взуттям, харчуванням;
- пов'язані з науково-технічним забезпеченням господарської діяльності;
- природоохоронного призначення;

- на придбання ліцензій та інших спеціальних дозволів для ведення господарської діяльності;
- на службові відрядження;
- на проведення рекламних заходів;
- на страхування;
- на гарантійний ремонт товарів.

Амортизація – поступове віднесення витрат на придбання, виготовлення або поліпшення основних фондів і нематеріальний активів на зменшення скоригованого прибутку платника податку у межах норм амортизаційних відрахувань.

Таблиця 7.2 – Витрати, які входять і не входять до складу валових витрат

Витрати, які входять до складу валових витрат	Витрати, які не входять до складу валових витрат
Витрати, пов'язані з підготовкою, організацією, веденням виробництва, реалізацією продукції, охороною праці	Виплати на сплату податку на прибуток підприємств, податку на нерухомість, податку на додану вартість, що входить до ціни товарів, сплату податків на доходи фізичних осіб
Витрати за операціями з борговими зобов'язаннями й валютними цінностями	Придбання лотерей, витрати за основними фондами і нематеріальними активами, які підлягають амортизації
Витрати за операціями з основними фондами та нематеріальними активами	Сплата вартості торгових патентів, сплата пені, штрафів, неустойки
Витрати за іншими операціями (збитки, сплата процентів за депозитами)	Витрати, не пов'язані з веденням виробничої діяльності
Суми коштів, внесені до страхових резервів	Виплата емісійного доходу
Суми валових витрат попередніх періодів, виявлені в цьому періоді	Фінансування особистих потреб фізичних осіб
Зменшення вартості запасів товарно-матеріальних цінностей	Амортизаційні відрахування
Добровільні внески	Виплата дивідендів

Датою збільшення валового доходу вважається дата, що припадає на податковий період, протягом якого відбулася будь-яка з подій, що настала раніше:

- або дата зарахування коштів від покупців на банківський рахунок, а в разі продажу товарів за готівку – дата оприбуткування в касі

платника податку;

- або дата відвантаження товарів чи фактичного надання робіт, послуг платнику податку.

Датою збільшення валових витрат підприємства вважається дата, яка припадає на податковий період, протягом якого відбулась будь-яка з подій, що настала раніше:

- або дата списання коштів з банківського рахунка платника податку на оплату товарів, а в разі їх придбання за готівку – день видачі їх з каси платника податку;
- або дата оприбуткування товарів чи фактичного отримання результатів робіт.

Податок, що підлягає сплаті до бюджету, визначається за формулою

$$П = П_0 \cdot C_{пп} - АВ - П_п, \quad (7.4)$$

де $П_0$ – оподатковуваний прибуток; $C_{пп}$ – ставка податку на прибуток; АВ – авансовий внесок, що підлягає сплаті при виплаті дивідендів; $П_п$ – плата за патент (якщо підприємство здійснює ті види діяльності, які підлягають патентуванню).

Податковий період для податку на прибуток дорівнює календарному кварталу, півріччю, трьом кварталам, одному року. Декларація з податку на прибуток подається щоквартально протягом 40 календарних днів, що настають за останнім днем звітного періоду. Сплачується податок протягом 10 днів, що настають за останнім днем граничного терміну подання декларації.

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. У чому полягає суть і яке призначення податку на прибуток?
2. Які платники податку на прибуток належать до резидентів і нерезидентів?
3. Що є об'єктом оподаткування податком на прибуток у платника-резидента?
4. На які групи поділяються доходи та витрати платника податку на прибуток?
5. За якими методами нараховується амортизація основних засобів і необоротних активів?
6. Хто з платників сплачує авансові внески з податку на прибуток?

Тема 8 ПОДАТКИ, ЩО СПЛАЧУЮТЬ ФІЗИЧНІ ОСОБИ

- 8.1 Суть системи оподаткування фізичних осіб та її розвиток в Україні.
- 8.2 Оподаткування фізичних осіб у контексті світового досвіду.
- 8.3 Особливості стягнення податку з доходів фізичних осіб.

8.1 Суть системи оподаткування фізичних осіб та її розвиток в Україні

Кожна держава для забезпечення виконання своїх функцій повинна мати відповідні кошти, які концентруються у бюджеті. Джерелами формування цих коштів можуть бути:

- по-перше, власні доходи держави, які вона отримує від виробничої та інших видів діяльності або у вигляді надходжень платежів за ресурси, які згідно з чинним законодавством належать державі;
- по-друге, податки, які сплачують юридичні та фізичні особи із своїх доходів.

Перехід до ринкових відносин насамперед передбачає зміну форм і відносин власності. Розвиваються приватна і колективна форми власності, що означає втрату державою значної частини власних доходів. Основним джерелом формування доходів держави при провідній ролі приватної власності є податки, що і визначає їх місце у ринковій економіці. Адже податки це не тільки метод формування бюджету, це й інструмент впливу на різні сторони діяльності їх платників. Саме тому для кожної держави важливим є стан податкової системи в цілому та системи оподаткування зокрема. Між поняттям податкової системи і системи оподаткування існує певна відмінність, яка полягає в тому, що система оподаткування містить значно меншу кількість елементів.

Система оподаткування – це сукупність податків і зборів, що справляються до бюджету та державних цільових фондів у порядку, встановленому законом України.

Платниками податків є юридичні та фізичні особи. Тому однією із двох складових системи оподаткування є система оподаткування фізичних осіб, яку треба розглядати як сукупність законодавчо встановлених на території України податків і зборів та платежів до бюджету та державних цільових фондів.

Створити ефективну податкову систему дуже не просто. Податки перебувають на перехресті економічних інтересів різних груп платників та споживачів державних ресурсів. Вимоги всіх задовільнити неможливо. Потрібні важкі пошуки компромісу.

Однак за будь-яких умов податкова система має бути стабільною. Платники податків заздалегідь повинні знати про те, що, скільки і коли вони мають платити та які будуть наслідки за невиконання обов'язків податкоплатників. А держава, в свою чергу, зобов'язана гарантувати, що "правила гри" не будуть змінюватися протягом певного часу.

Система оподаткування в цілому та система оподаткування фізичних осіб зокрема складається з таких елементів:

1. Суб'єкт, або платник, податку – це та особа, яка безпосередньо його сплачує. Однак цей суб'єкт здебільшого є тільки посередньою ланкою

проходження доходів. Реальним платником або носієм кожного податку є споживач.

2. Об'єкт оподаткування, який вказує на те, що саме оподатковується тим чи іншим податком. Іншими словами, це явище або процес, наявність якого зобов'язує сплачувати обов'язкові платежі до централізованого фонду грошових коштів держави. Об'єкт оподаткування має бути стабільним, піддаватися чіткому обліку, мати безпосереднє відношення до платника, відображати саме його вплив на даний об'єкт.

3. Одиниця оподаткування – це одиниця виміру об'єкта оподаткування. Грошовий вимір може бути безпосереднім при оцінюванні доходів і опосередкованим при оцінюванні майна, землі та ін. Фізичний вимір є більш точним. Тому для тих податків, де можливе виділення одиниці виміру оподаткування у фізичному виміру, в основному вона і встановлюється.

4. Податкова ставка – це законодавчо встановлений розмір податку на одиницю оподаткування. Існують два підходи до встановлення податкових ставок: універсальний і диференційований. При універсальному підході встановлюється єдина для всіх платників ставка, при диференційованому – декілька. Мета встановлення як єдиних, так і диференційованих ставок одна – створення однакових або різних умов оподаткування для всіх платників. Встановлення податкових ставок є найважливішою та найскладнішою проблемою оподаткування. Сама недосконалість ставок може порушити як фіскальну значущість, так і регулюючу дію того чи іншого податку.

5. Джерело сплати податку – це дохід платника, з якого він сплачує податок. Джерело сплати може бути безпосередньо пов'язане з об'єктом оподаткування, а може й ні.

6. Податкова квота – це частка податку в доході платника, вона може бути визначена в абсолютному або відносному вираженні.

Система оподаткування фізичних осіб у кожній країні повинна відповідати певним принципам. Існують традиційні принципи побудови системи оподаткування, які пов'язані з ідеями видатного англійського економіста Адама Смітта, і специфічні. Традиційні принципи побудови системи оподаткування закріплені у Законі України “Про систему оподаткування”:

- стабільність і передбачуваність – означає незмінність основних податкових платежів і правил стягнення податку протягом певного часу, а також логічність з економічної і правової сторони змін податкового законодавства;

- стимулювання підприємницької діяльності та інвестиційної активності – введення пільг щодо оподаткування прибутку, спрямованого на розвиток виробництва;

- обов'язковість упровадження норм щодо сплати податків і зборів, визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за

звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;

- рівнозначність і пропорційність справляння податків;

- рівність недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання при визначенні обов'язків щодо сплати податків і зборів;

- соціальна справедливість – забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення шляхом запровадження економічно обґрунтованого неоподатковуваного мінімуму доходів громадян та застосування диференційованого і прогресивного оподаткування громадян, які отримують високі та надвисокі доходи;

- економічна обґрунтованість – встановлення податків і зборів на підставі показників розвитку національної економіки та фінансових можливостей з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його доходами;

- компетенція – встановлення і скасування податків і зборів, а також пільг їх платникам, що здійснюються відповідно до законодавства про оподаткування виключно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та міськими, селищними і сільськими радами.

Фізична особа є платником податків, якщо:

- є податковим резидентом в Україні, як і в багатьох законодавствах (як кількісний критерій резиденства виділяється 183 календарні дні протягом року);

- здійснює економічну діяльність або отримує доходи з джерел в Україні. Економічна діяльність є будь-якою діяльністю з виробництва та реалізації товарів, а також діяльністю, спрямованою на отримання прибутку незалежно від результатів такої діяльності. До економічної діяльності належать діяльність підприємця, посередницька діяльність, довірче управління майном, надання однією особою перед іншою зобов'язань здійснювати певні дії на платній основі;

- є власником майна, яке підлягає оподаткуванню;

- здійснює в Україні операції або дії, що підлягають оподаткуванню;

- є учасником відносин, однією умовою яких є сплата мита або збору.

Становлення системи оподаткування фізичних осіб відбулося протягом кількох історично важливих етапів. Перед тим як характеризувати формування системи оподаткування фізичних осіб в умовах незалежності України, потрібно звернути увагу на стан оподаткування фізичних осіб за часів існування СРСР на межі 80-х і 90-х років ХХ століття. Пояснюється це тим, що податкова система України, що формується нині, з одного боку, сягає своїм корінням у систему доходів державного бюджету, яка існувала в колишньому СРСР. Це об'єктивне явище, тому що не можна і недоцільно водночас відійти від усієї практики. З іншого боку, перехід до ринкових відносин потребує відповідних форм і

видів оподаткування, у зв'язку з чим запозичується досвід країн з розвинутою ринковою економікою.

Система оподаткування фізичних осіб у СРСР наприкінці 80-х мала такий вигляд:

- прибутковий податок;
- податок з холостяків, одиноких і малосімейних громадян;
- сільськогосподарський податок.

Другою складовою системи оподаткування були місцеві податки:

- податок з власників будівель;
- земельний податок;
- податок з власників транспортних засобів;
- курортний збір;
- разовий збір на колгоспних ринках.

Формування податкової системи України розпочалося на межі 1991-1992 років. Важко визначити якусь конкретну дату, оскільки ще довгий час використовувались союзні нормативні акти.

Україна з 1991 року розпочала керуватися Законом Української РСР «Про систему оподаткування» від 25.06.1991 як законом, що регулює національну систему оподаткування. Необхідно зазначити, що це був недосконалий нормативний акт.

Основні зміни, що відбувалися в системі оподаткування фізичних осіб, стосувалися прибуткового податку з громадян. Із середини 1991 року в Україні було прийнято власну систему прибуткового податку з населення. Вона мала дві характерні особливості щодо попередньої, ще союзної системи. По-перше, замість неоподаткованого мінімуму (розміру доходу, у межах якого податок не стягується) виділявся розмір неоподаткованого доходу. По-друге, було встановлено умови та ставки податку для всіх категорій громадян.

Характерною рисою розвитку системи прибуткового оподаткування в Україні в 1991–1992 роках була постійна зміна інтервалів і ставок прогресивного оподаткування. Так, у 1991 році ставки було встановлено у розмірі 13, 30, 40, 45 і 50 %, у 1992 році – у розмірі 12, 15, 20 і 30 %. Слід зазначити, що за такими ставками оподатковувалися доходи, одержані за місцем основної роботи. Доходи за виконання разових робіт та інші виплати не за місцем основної роботи, а також доходи від підприємницької діяльності, в разі якщо є місце основної роботи, оподатковувалися за іншими ставками. У 1992 році вони становили 2, 3, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 15, 20 і 30 % залежно від розміру доходу в абсолютній величині.

У 1993 році у сфері оподаткування фізичних осіб відбулося декілька суттєвих змін.

По-перше, впроваджено нову шкалу ставок, побудовану у відносних величинах. За відносний показник було взято неоподатковуваний мінімум.

По-друге, відбувся перехід до обчислення податку за сукупним річним доходом. Поточні розрахунки проводяться для робітників і службовців за

місячним доходом, а наприкінці року складається звіт, який містить доходи за місцем основної роботи та інші.

По-третє, було встановлено єдину ставку для оподаткування доходів, одержаних не за місцем основної роботи, – 20 %. Це значно спростило утримання податку з цих доходів, однак породило проблему переоплат і недоплат. Особи з незначними доходами при єдиній, досить високій для них ставці податку протягом року переплачують суму податку. За підсумками річного звіту ця переплата їм повертається, а в умовах гіперінфляції це не рівноцінні гроші. Фактично має місце необґрунтоване оподаткування. І навпаки, особи з високими доходами протягом року недоплачують податок, а за підсумками річних перерахунків вносять суттєву знецінену доплату.

З 1 жовтня 1994 року було прийнято нову шкалу ставок прибуткового податку. Застосовувались ставки 10, 20, 30, 40 і 50 %. Хоча граничну ставку прибуткового податку і зменшено до 50 %, але шкала все одно залишилася жорсткою. Ставки податку – прогресивні, ступінчасті, тобто дохід поділено на частки, для кожної із них встановлено свою частку, причому наступна частка оподатковується за більшою ставкою, ніж попередня. Доходи від корпоративних прав оподатковуються за окремою ставкою в розмірі 15 %. При оподаткуванні авторських винагород, що сплачують спадкоємцям неодноразово, загальні ставки збільшуються у 2 рази, але не більш як 70 %.

На цей час згідно із Законом України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 25.02.03 № 889-IV прийнято ставку податку з доходів фізичних осіб у розмірі 15 %, причому з 01.01.04 до 31.12.06 застосовувалася ставка податку в розмірі 13 %. Таким чином, система оподаткування фізичних осіб в Україні пройшла такі зміни: зміна неоподаткованого мінімуму доходів громадян; зміна інтервалів прогресивного оподаткування; перехід від місячного до річного оподаткування; зниження ставок прибуткового податку.

До 01.01.2004 року справляння прибуткового податку з громадян в Україні регламентувалось Декретом Кабінету Міністрів України “Про прибутковий податок з громадян” від 26.12.1992.

Сьогодні до податків, які сплачують фізичні особи, відносять:

- податок на додану вартість;
- акцизний збір;
- податок з доходів фізичних осіб;
- державне мито;
- податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин та механізмів;
- податок на промисел;
- плату за землю;
- збір на обов’язкове соціальне страхування;
- збір на обов’язкове пенсійне страхування;

- плату за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності;
- збір на розвиток виноградарства, хмелярства та садівництва;
- єдиний податок.

Крім змін, які відбулися у прибутковому оподаткуванні фізичних осіб, важливе значення має введення інших податків і зборів, що сплачують фізичні особи.

Так, весною 1993 року в Україні з'явилися три проекти нових нормативних актів, які повинні були регулювати податок на майно підприємств, фізичних осіб, податок на промисел. І лише податок на промисел було закріплено. Якщо виходити з концепції податкової політики в Україні, то в найближчий час має бути прийнятий нормативний акт, який би регулював справляння податку на майно з фізичних осіб.

Основні проблеми, що гальмують розвиток системи оподаткування в Україні, полягають у тому, що закони про податки приймаються при виникненні необхідності покрити бюджетний дефіцит. Важливим недоліком діючої системи оподаткування є те, що податки з населення не мають цільового призначення. Це істотно погіршує контроль за їх використанням, призводить до негативних відхилень у процесі розподілу доходів. Є підстави стверджувати, що податки з населення мають спрямовуватися виключно на соціальні цілі, що дало б змогу підвести під цю важливу групу витрат держави відповідну фінансову базу. Тут для України найважливішими є аналіз і використання досвіду в сфері оподаткування найбільш розвинутих країн світу.

8.2 Оподаткування фізичних осіб у контексті світового досвіду

Формування податкової системи потребує вивчення досвіду розвинутих країн, податкові системи яких мають багатолітню історію. Наш власний досвід надзвичайно обмежений, оскільки в умовах адміністративно-командного соціалізму відносин між державою і підприємствами базувалися на прямому вилученні значної частини їхніх доходів до бюджету у вигляді відрахувань від прибутку, різного роду платежів.

Вивчення світового досвіду супроводжується порівнянням податкової системи України з податковими системами розвинутих країн, яке стає підставою для визначення шляхів вдосконалення податкової системи України. У цьому зв'язку постає питання про правомірність орієнтації податкової системи нашої держави на зрілі податкові системи, адже податкова система має бути адекватною рівню соціально-економічного розвитку тієї чи іншої країни.

Сучасним податковим системам властива вагома частка податкових надходжень бюджетів у ВНП. На початку 90-х років вона становила: у США – 30 %, Японії – 31 %, Англії – 37 %, Канаді – 37 %, Німеччині – 38 %, Франції – 44 %, Нідерландах – 48 %, Швеції – 61 %. Відмінність у

загальному рівні оподаткування різних країн світу свідчить про існування зв'язку між часткою податкових надходжень у ВВП і моделлю ринкової економіки з властивими їй масштабами і формами державного регулювання.

Важливою характеристикою сучасних податкових систем розвинутих країн є їхня структура. Загальна картина структури податків у розвинутих країнах характеризується такими рисами:

- відносна залежність економіки окремих країн від податків на різні види доходів дуже неоднакова і постійно коливається;

- частка податків на споживання і частка акцизів у багатьох країнах майже однакова; роль перших постійно збільшувалася, а останніх – зменшувалася (в 80-ті роки);

- у всіх розвинутих країнах відбулося зрушення у бік збільшення прибуткового податку і внесків до фондів соціального страхування;

- співвідношення прямих і непрямих податків має певні особливості в різних країнах. Так, у США, Японії, Канаді, Англії переважають прямі податки, у Франції – непрямі, 56,6 % податків на споживання – акцизи, внески підприємств до фондів соціального страхування. Очевидним є зв'язок між співвідношенням прямих і непрямих податків та рівнем податкової культури. Адже сама податкова культура, що впливає на ефективність збирання податків, масштабами ухилення від сплати разом з іншими чинниками створює сприятливі умови для підвищення ролі непрямих податків. Пояснюється це тим, що надходженням від основних видів прямих податків – податку на прибуток, особистого прибуткового податку – залежать від правильності декларування доходів, а непрямих – як від рівня оподаткування, так і від податкової культури.

Наступним важливим аспектом структури податкових систем розвинутих країн є структура прямих податків, яка характеризується певними закономірностями, а саме залежністю співвідношення між податком на прибуток корпорацій і особистим прибутковим податком від структури національного доходу. В країнах з розвинутою ринковою економікою у створеному національному доході переважають індивідуальні доходи (у США в 1989–1999 роках частка заробітної плати у національному доході становила 73,8 %, а самостійно зайнятих доходів – 6,8 %, прибутку корпорацій – 8,6 %). Тому частка особистого прибуткового податку значно вища, що відповідно і відображається у структурі доходів федерального бюджету США. У 1986 році в США було прийнято закон про податкову реформу, який став найважливішим у післявоєнний період податковим заходом. Основні його цілі – спрощення системи федерального оподаткування, спроба надати оподаткуванню більш рівномірний і “справедливий” характер і за допомогою цього стимулювати прискорення темпів економічного зростання у країні. Унаслідок цієї реформи істотній перебудові підлягала система індивідуального прибуткового оподаткування.

Для сучасної податкової системи США характерним є паралельне використання основних видів податків як федеральним урядом, так урядами штатів і місцевими органами влади. На всіх рівнях стягуються:

- індивідуальні прибуткові податки;
- податки з прибутку корпорацій;
- податки і внески до фондів соціального страхування;
- податки на спадщину і дарування;
- акцизи.

Таким чином, населення сплачує три види прибуткового податку (федеральний, штатний, місцевий) і два види майнового податку і універсального акцизу (штатний і місцевий).

Найбільшу питому вагу в доходах федерального бюджету становить федеральний прибутковий податок. Його частка в податкових надходженнях становила: у 1970 р. – 48,2 %, 1980 р. – 48,7 %, 1985 р. – 46,2 %, 1990 р. – понад 45 %. Найважливішою сучасною тенденцією у сфері справляння прибуткового податку з населення США є законодавче пониження максимальних ставок оподаткування з 70 до 28 %.

Особливо цінним для української системи є досвід США щодо запровадження федеральних податків на соціальне страхування. У США державну систему страхування було введено в 1935 році. Спеціальним актом було передбачено дві системи страхування: федеральну систему страхування людей похилого віку та федерально-штатну систему страхування на випадок безробіття.

Основний принцип соціального забезпечення – участь громадян, що працюють, у його фінансуванні. Для фінансування програм страхування створено спеціальні довірчі фонди, на рахунки яких зараховуються спеціальні податки – внески на соціальне страхування, які сплачують підприємці та громадяни, що працюють. Внески мають обов'язковий характер і передбачають, що сплачені суми не повертаються тій особі, яка їх сплатила, що однак не включає повернення податків у вигляді різних видів витрат держави. У доходах федерального бюджету США спостерігається тенденція до зростання федеральних податків на соціальне страхування: 1960 р. – 12,4 %, 1970 р. – 20,9 %, 1980 р. – 27,7 %, 1986 р. – 36,9 %, 1992 р. – 36,8 %. Водночас в Україні питома вага внесків до фонду соціального захисту населення становить не більше 5 % від суми всіх доходів бюджету України. Це свідчить про те, що в Україні недостатньо розвинута система соціального захисту населення, тобто немає відповідної фінансової бази, яка б дала змогу проводити оптимальну політику у сфері соціального страхування та захисту населення.

Найбільшу питому вагу в місцевих податках з населення в США становить місцевий прибутковий податок. Ставки прибуткового податку в штатах порівняно зі ставками федерального прибуткового податку є невисокими. Оподаткування доходів населення в штатах проводиться за

єдиною схемою, але ставки та величина пільг різні в різних штатах. Важливою рисою місцевого оподаткування є те, що суми місцевого прибуткового податку, сплачені платником у бюджет штатів і місцевих органів, виключаються при сплаті ним федерального прибуткового податку. Таким чином відбувається саморозподіл цього податку між місцевими та федеральним бюджетам, тобто поповнюється одночасно дохідна частина місцевих і федерального бюджетів.

Важливу роль у місцевому оподаткуванні відіграють також такі податки, як податок на майно та спадщину. Якщо в українському законодавстві передбачено тільки плату за землю, то в США об'єктом оподаткування є:

- нерухоме майно;
- реальне (матеріальне) особисте майно;
- нематеріальні активи;
- об'єкти і установки комунальних та інших підприємств, залізнодорожні об'єкти.

Таким чином, система оподаткування фізичних осіб в Україні порівняно з аналогічною системою розвинутих країн світу має такі суттєві недоліки:

1) низька частка прибуткового податку з громадян у доходах бюджетів України, яка є наслідком низького рівня заробітної плати і низького рівня життя населення, величезної кількості ухилень від сплати даного податку у тіньовому секторі економіки;

2) внески до державного фонду соціального призначення мають найбільшу питому вагу в доходах бюджету, але результат їх зіставлення із внесками до фондів соціального страхування розвинутих країн свідчить про відставання України від більшості країн.

8.3 Особливості стягнення податку з доходів фізичних осіб

Податок з доходів фізичних осіб – плата фізичної особи за послуги, які надаються їй територіальною громадою, на території якої така фізична особа має податкову адресу або розташовано особу, що виплачує оподатковувані доходи.

Платниками податку з доходів фізичних осіб є:

- резиденти, які отримують як доходи з джерелом їх походження на території України, так і іноземні доходи;
- нерезиденти, які отримують доходи з джерелом їх походження на території України.

Об'єктами оподаткування є:

- загальний місячний оподатковуваний дохід;
- чистий річний оподатковуваний дохід;
- доходи з джерелом їх походження в Україні, які підлягають оподаткуванню при виплаті;

- іноземні доходи.

До загального місячного оподаткованого доходу належать:

- доходи у вигляді заробітної плати, інші виплати й винагороди, нараховані платнику податку відповідно до умов трудового або цивільно-правового договору;
- вартість подарунків у межах, що підлягають оподаткуванню;
- частина доходів від операцій з майном;
- доходи від продажу об'єктів прав інтелектуальної власності;
- доходи у вигляді сум авторської винагороди;
- дохід у вигляді неустойки, штрафів або пені, фактично одержаних платником податку як відшкодування матеріальної чи моральної шкоди;
- сума страхових виплат, страхових відшкодувань або викупних сум, отриманих платником податку за договорами довгострокового страхування життя та недержавного пенсійного страхування;
- дохід від надання майна в оренду або суборенду;
- дохід у вигляді вартості успадкованого майна, що підлягає оподаткуванню;
- інвестиційний прибуток від здійснення платником податку операцій з цінними паперами й корпоративними правами, випущеними в інших, ніж цінні папери, формах;
- дохід у вигляді процентів, дивідендів і роялті, виграшів, призів.

Не є об'єктами оподаткування податком з доходів фізичних осіб:

- суми державної адресної допомоги;
- пенсії з Пенсійного фонду;
- соціальна допомога з вагітності, родів та нагляду за дитиною;
- аліменти, отримані від резидентів;
- кошти, отримані як допомога на лікування.

Загальна ставка податку на доходи у вигляді заробітної плати становить 18 %. Винятком є заробітна плата, розмір якої перевищує 10-кратний розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня звітного року. У такому випадку ставка дорівнює 20 %.

Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу, отриманого з джерела на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати, на суму *податкової соціальної пільги*, розмір якої визначається соціальним статусом отримувача (рисунок 8.1). У загальному випадку податкова соціальна пільга дорівнює 50 % мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня звітного року.

Податкова соціальна пільга застосовується до доходу, нарахованого на користь платника податку протягом звітного податкового місяця як заробітна плата, якщо його розмір не перевищує суми, яка дорівнює сумі місячного прожиткового мінімуму, чинного для працездатної особи на 1

січня звітного податкового року, помноженої на 1,4 та округленої до найближчих 10 грн.

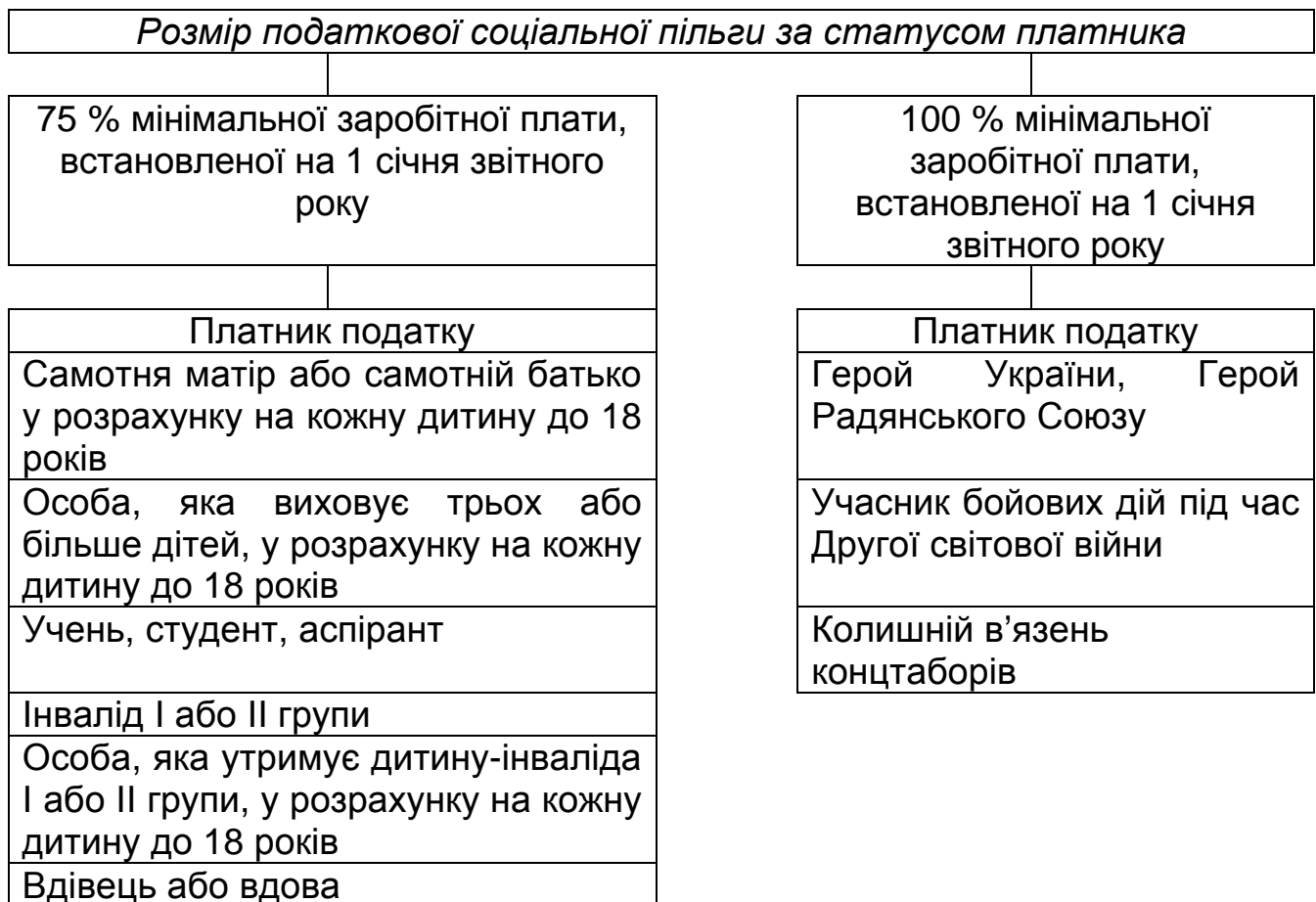

Рисунок 8.1 – Розміри податкової соціальної пільги

Якщо заробітна плата не перевищує встановленої межі для застосування податкової соціальної пільги, то база оподаткування розраховується за формулою

$$BO = HЗП - ПСП, \quad (8.1)$$

де ПСП – податкова соціальна пільга.

Податковий кредит – сума (вартість) витрат, понесених платником податку – резидентом – у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних або юридичних осіб – протягом звітного року (крім витрат на сплату ПДВ та акцизного збору), на суму яких дозволяється зменшення суми його загального річного оподаткованого доходу, одержаного за звітний рік (рисунок 8.2).

Витрати, які можуть бути віднесені платником до складу податкового кредиту

Суми коштів або вартість майна, переданих платником податку у вигляді пожертвувань або благодійних внесків неприбутковим організаціям (2 – 5 % від загального річного оподаткованого доходу)
Суми коштів, сплачених платником податку на користь закладів освіти для компенсації вартості середньої професійної або вищої форми навчання (загальна сума витрат не повинна перевищувати суми прожиткового мінімуму на працездатну особу на початок року, помноженої на 1,4 і округленої до 10 грн у розрахунку на кількість повних або неповних місяців навчання протягом звітного року)
Суми витрат платника податку на сплату за власний рахунок страхових внесків, страхових премій страхувальнику-резиденту за договорами довгострокового страхування життя (загальна сума витрат не повинна перевищувати суми прожиткового мінімуму на працездатну особу на початок року, помноженої на 1,4 і округленої до 10 грн)
Суми власних коштів платника податку, сплачених на користь закладів охорони здоров'я для компенсації вартості платних послуг з лікування (для придбання життєво необхідних ліків – за переліком КМУ, донорських компонентів, протезно-ортопедичних пристосувань) у розмірах, що не покриваються виплатами з фонду загальнообов'язкового медичного страхування
Частина суми процентів за іпотечним кредитом, сплачених платником податку
Суми витрат платника податку на сплату за власні кошти страхових внесків, страхових премій страхувальнику-резиденту за договорами недержавного пенсійного страхування

Рисунок 8.2 – Елементи податкового кредиту

Суми витрат мають бути документально підтверджені й відображені в податковій декларації. Право податкового кредиту на наступні періоди не переноситься. Загальна сума податкового кредиту не може бути більшою за суму річного оподаткованого доходу, отриманого як заробітна плата.

Крім доходів у вигляді заробітної плати фізичні особи можуть отримувати й інші види доходів, які також підлягають оподаткуванню. В таблиці 8.1 наведено ставки податку з доходів фізичних осіб за джерелом їх отримання.

Податковий період для податку з доходів фізичних осіб у вигляді заробітної плати дорівнює календарному кварталу. Декларація подається щоквартально протягом 40 календарних днів, що настають за останнім днем звітного періоду. Податок сплачується одночасно з виплатою заробітної плати або не пізніше 30 днів, що настають за звітним періодом.

Таблиця 8.1 – Ставки податку з доходів фізичних осіб

Найменування доходу	Ставка
Дохід у вигляді заробітної плати, інші виплати і винагороди, нараховані відповідно до умов цивільно-правового договору	Базова ставка – 18 %
Дохід у вигляді штрафів, неустойки або пені, отримані як відшкодування морального або матеріального збитку	18 %
Надання нерухомості в оренду, житловий найм	
Дивіденди, роялті, інвестиційний прибуток	
Дохід, отриманий за договорами довгострокового страхування життя і недержавного пенсійного страхування	
Іноземний дохід (з урахуванням норм міжнародних угод)	
Процентний (у т.ч. дисконтний) дохід, крім відсотків за банківськими депозитами, а також доходів за ощадними сертифікатами	
Дохід від продажу рухомого майна	
Дохід від відшкодування втраченої власності	5 %
Процент на банківський депозит (вклад) у банк або небанківську фінансову установу	
Дохід від продажу об'єктів нерухомого майна, що є власністю платника податків	0 – 5 %
Дохід від успадкування коштів, майна, майнових або немайнових прав (залежно від ступеня споріднення)	0; 5; 15 і 30 %
Дохід від одержання подарунка (або внаслідок укладення договору дарування)	18 %
Виграш або приз у лотерею (крім державних лотерей) у грошовому вираженні	30 %
Виграш у грі в ігорному закладі	
Дохід, нарахований на користь нерезидента-фізичної особи, з джерелом їх походження в Україні	

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. У чому полягає економічна, фінансова, політична і соціальна значущість ПДФО?
2. Хто є платниками ПДФО?
3. У чому різниця між об'єктом оподаткування платника ПДФО резидента і нерезидента?
4. Які доходи належать до загального місячного оподаткованого доходу платника ПДФО?

5. Які існують обмеження права платника ПДФО на одержання податкової знижки?
6. Які категорії громадян користуються пільгами з ПДФО?

Тема 9 СПРОЩЕНА СИСТЕМА ОПОДАТКУВАННЯ

9.1 Генезис спрощеної системи оподаткування в Україні.

9.2 Порядок переходу суб'єктів малого підприємництва на спрощену систему оподаткування.

9.3 Об'єкт, база та ставки оподаткування.

9.1 Генезис спрощеної системи оподаткування в Україні

Спрощену систему оподаткування, обліку та звітності (ССО) для суб'єктів малого підприємництва було запроваджено в Україні Указом Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 22.06.1999 № 746/99.

Визначальною рисою ССО є спрощення способу оподаткування. Підприємства та підприємці, що використовують ССО, сплачують особливий податок (єдиний податок), який заміняє частину інших податків та зборів, перш за все податок на прибуток підприємств (ППП), податок на доходи фізичних осіб (ПДФО) та податок на додану вартість (ПДВ). У 2013 – 2014 роках підприємства та ФОП, обсяг реалізованої продукції яких перевищував 300 тис. грн за останні 12 календарних місяців, були зобов'язані реєструватися як платники ПДВ (якщо вони використовували загальну систему оподаткування). При обсязі реалізованої продукції до 300 тис. грн реєстрація як платника ПДВ була добровільною. У 2015 році межу обов'язкової реєстрації було піднято до 1 млн грн.

Єдиний податок має спрощений механізм нарахування, що дає змогу його платникам зменшити витрати на ведення обліку та подання звітності. Зокрема, частина платників єдиного податку мають право не використовувати реєстратори розрахункових операцій (касові апарати).

Метою запровадження ССО була підтримка малого бізнесу та сприяння його розвитку. З одного боку, ССО була покликана сприяти легалізації малого бізнесу, оскільки складність обліку та процедур сплати податків, а також зловживання представників держави при застосуванні норм податкового законодавству були однією з причин перебування частини малого бізнесу «в тіні».

З іншого боку, ССО мала сприяти активізації підприємницької діяльності, оскільки зменшення вимог до обліку та звітності знижувало бар'єр для входу на ринок нових суб'єктів підприємництва, особливо фізичних осіб-підприємців (ФОП).

З часу запровадження ССО зазнавала неодноразових змін, які стосувалися: ставок єдиного податку (ЄП); порядку його нарахування;

переліку податків, які замінялися єдиним податком, а також критеріїв надання підприємствам та ФОП права на використання ССО. Найбільшими були зміни 2010 року, що передбачали збільшення зобов'язань для платників єдиного податку зі сплати внесків до Пенсійного фонду, та 2012 року, що включали перегляд ставок та зміну способу нарахування ЄП для частини платників.

9.2 Порядок переходу суб'єктів малого підприємництва на спрощену систему оподаткування

Юридична особа або фізична особа - підприємець може самостійно вибрати спрощену систему оподаткування, якщо така особа відповідає вимогам, встановленим законодавством.

Суб'єкти господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, поділяються на такі групи платників єдиного податку(таблиця 9.1):

- **перша група** – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує **1000000 грн**;
- **друга група** – фізичні особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв: не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб; обсяг доходу не перевищує **5000000 грн**.

Дія цього підпункту не поширюється на фізичних осіб - підприємців, які надають посередницькі послуги з купівлі, продажу, оренди та оцінювання нерухомого майна, а також здійснюють діяльність з виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння. Такі фізичні особи - підприємці належать виключно до третьої групи платників єдиного податку, якщо відповідають вимогам, встановленим для такої групи;

- **третья група** – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена, та юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує **7000000 грн** (для фізичних осіб) і **20000000 грн** (для юридичних осіб);

Таблиця 9.1 – Ставки єдиного податку за групами платників станом на 2021 р.

Найменування	1-ша група	2-га група	3-тя група	4-та група
Організаційна форма	ФОП	ФОП	ФОП/ЮО	ФОП/ЮО
Обсяг річного доходу	До 1 000 000 грн	До 5 000 000 грн	До 7 000 000 / 20 000 000 грн	Не обмежено
Ставка ЄП	До 10 % від МЗП (на місяць)	До 20 % від МЗП (на місяць)	3 % доходу у разі сплати ПДВ, 5 % у разі включення ПДВ до складу ЄП	Від 0,16 до 5,14 % залежно від виду земель
Працівники	Немає	Не більше 10	Не обмежено	Не обмежено
Податковий період	Рік	Рік	Квартал	Рік
Можливі види діяльності	Роздрібний продаж товарів на ринках, побутові послуги	Послуги, виробництво та/або продаж товарів, ресторанне господарство	Будь-які види діяльності, які дозволяють застосування ССО	Сільське господарство (частка с/г виробництва становить не менше 75 % від обсягу реалізації)
Споживачі	Послуги можуть надаватися лише населенню	Послуги можуть надаватися лише населенню або іншим платникам ЄП	Не обмежено	Не обмежено

- **четверта група** – сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків.

При розрахунку загальної кількості осіб, які перебувають у трудових відносинах з платником єдиного податку – фізичною особою, не враховуються наймані працівники, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю і пологами та у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею передбаченого законодавством віку.

9.3 Об'єкт, база та ставки оподаткування

Доходом платника єдиного податку є:

- для *фізичної особи-підприємця* – дохід, отриманий протягом податкового (звітного) періоду в грошовій (готівковій та/або безготівковій), матеріальній або нематеріальній формі. При цьому до доходу не

включаються отримані такою фізичною особою пасивні доходи у вигляді процентів, дивідендів, роялті, страхові виплати і відшкодування, а також доходи, отримані від продажу рухомого та нерухомого майна, яке належить на праві власності фізичній особі та використовується в її господарській діяльності;

- для юридичної особи – будь-який дохід, у тому числі дохід представництв, філій, відділень такої юридичної особи, отриманий протягом податкового (звітного) періоду в грошовій (готівковій та/або безготівковій), матеріальній або нематеріальній формі.

Об'єктом оподаткування для платників єдиного податку четвертої групи є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди.

Базою оподаткування податком для платників єдиного податку четвертої групи для сільськогосподарських товаровиробників є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного за станом на 1 січня базового податкового (звітного) року відповідно до порядку, встановленого розділом XII ПКУ.

Платники єдиного податку першої і другої груп сплачують єдиний податок шляхом здійснення авансового внеску не пізніше числа (включно) поточного місяця.

Такі платники єдиного податку можуть здійснити сплату єдиного податку авансовим внеском за весь податковий (звітний) період (квартал, рік), але не більш як до кінця поточного звітного року.

У разі якщо сільська, селищна або міська рада приймає рішення щодо зміни раніше встановлених ставок єдиного податку, єдиний податок сплачується за такими ставками у порядку та строки, визначені підпунктом 12.3.4 пункту 12.3 статті 12 ПКУ.

Нарахування авансових внесків для платників єдиного податку першої і другої груп здійснюється контролюючими органами на підставі заяви такого платника єдиного податку щодо розміру вибраної ставки єдиного податку, заяви щодо періоду щорічної відпустки та/або заяви щодо терміну тимчасової втрати працездатності.

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. Обґрунтуйте мету та необхідність запровадження спрощеної системи оподаткування.
2. Дайте детальну характеристику переваг спрощеної системи оподаткування для суб'єктів малого бізнесу.

3. Назвіть недоліки функціонування спрощеної системи оподаткування в Україні на сучасному етапі.
4. Визначте перелік податків і зборів, від обов'язку нарахування сплати яких звільняються платники єдиного податку.
5. На які види діяльності не поширюється спрощена система оподаткування?
6. Хто є платниками єдиного податку четвертої групи? За яких умов сільськогосподарські виробники не можуть використовувати спрощену систему оподаткування?
7. Якими є критерії віднесення платників до третьої групи спрощеної системи оподаткування?
8. Розкрийте особливості визначення бази оподаткування єдиним податком для четвертої групи платників.
9. Які ставки єдиного податку застосовуються для четвертої групи спрощеної системи оподаткування?

Тема 10 ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФІЗИЧНИХ І ЮРИДИЧНИХ ОСІБ, ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ

10.1 Способи ухилення від сплати податків.

10.2 Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження.

10.1 Способи ухилення від сплати податків

Ухилення від сплати податків є формою зменшення податкових зобов'язань, при якій платник податків умисно або необережно уникає сплати податків або зменшує розмір своїх податкових зобов'язань з порушенням чинного законодавства.

Головною причиною ухилення від сплати податків є вплив податків на доходи і витрати платників при недостатньому усвідомленні ними вигід від споживання суспільних благ, що фінансуються за рахунок податкових платежів. Разом з тим причини, що підштовхують платника податків до ухилення від їх сплати, можна кваліфікувати на моральні (морально-психологічні), політичні, економічні й техніко-юридичні.

Так, моральні (морально-психологічні) причини в основному полягають у відсутності спільності й неупередженості податкового закону, що спричиняє неповагу до нього платників податків і, як наслідок, до його руйнування.

Політичні причини підштовхують платника податків до несплати податків тоді, коли податки починають використовуватися державою не тільки для покриття своїх видатків, тобто забезпечення свого функціонування, а ще й як інструмент соціальної та економічної політики.

Це проявляється у тому, що держава підвищує податки на деякі галузі виробництва з метою зменшення питомої ваги даних галузей економіки й знижує податки для інших галузей, більш перспективних або слаборозвинених і більш корисних для їх найшвидшого розвитку. У такій ситуації підприємства тих галузей, податки для яких підвищено, намагаються ухилитися від сплати податків з метою збереження підприємства й галузі в цілому на колишньому рівні.

Економічні причини, що викликають прагнення платника податків ухилитися від сплати податків, можна поділити на два види: податки, які залежать від фінансового стану платника (збиток, банкрутство підприємства); причини, породжені загальною економічною кон'юнктурою (економічні кризи в державі).

Техніко-юридичні причини викликані недосконалістю юридичної техніки податкового законодавства й полягають у складності податкової системи, що перешкоджає ефективності податкового контролю й створює платнику податків можливість для уникнення сплати податків.

Ухилення від сплати податків стало своєрідним каналом нелегального збагачення та однією з причин зростання тіньового сектору економіки України.

Тіньова економіка (англ. Black economy, Ghost economy, Shadow economy) – це господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком і контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. За розрахунками Мінекономрозвитку України, інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у відсотках від обсягу офіційного ВВП) у 2010 р. становив 38 %, у 2015 р. – 40 %, у 2017 р. – 34 %, а за перше півріччя 2018 р. скоротився до 33 %. Разом з тим Міжнародний валютний фонд оцінює рівень тіньової економіки України у 2018 р. у розмірі 45 % від ВВП країни.

Різні автори подають досить різноманітні дефініції тіньової економіки. У більшості зарубіжних джерел економіка, що знаходиться поза державним контролем, – це підпільна (underground) економіка; синонімами цього терміна також є секретна (subterranean), прихована (hidden), сіра (gray), тіньова (shadow), таємна (clandestine), нелегальна (illegal), незареєстрована (unrecorded), друга (second), паралельна (parallel), чорна (black) економіка тощо.

Вітчизняні вчені-економісти виділяють три сфери тіньової економіки, які використовуються для ухилення від сплати податків:

- неофіційна економіка – легальні види економічної діяльності, у межах яких має місце не фіксоване офіційною статистикою виробництво товарів і послуг, приховування цієї діяльності від податків;

- фіктивна економіка – хабарництво, приписки, спекулятивні угоди й інші види шахрайства, пов'язані з одержанням і передаванням грошей, що враховуються при обчисленні грошових зобов'язань зі сплати податків і зборів;

- підпільна економіка – усі заборонені законом види економічної діяльності, з яких не сплачуються податки і збори, наприклад, заборонений в Україні гральний бізнес.

Способів ухилення від сплати або зниження податків дуже багато. Розглянемо деякі з них.

Так, одним із способів ухилення від сплати податків є повне або часткове невідображення в бухгалтерському обліку результатів фінансової діяльності організації. Іншими словами, угоди документально не оформляються і не оприбутковується грошова виручка в касі.

Одним із способів ухилення від сплати ПДВ та акцизного податку є операції з псевдоекспорту (рисунок 10.1). За даними податкової служби, тільки в 2012 році 54 % українського товарного експорту було вивезено через третіх, часто афільованих осіб, а загальний обсяг експорту за непрямими контрактами становив 260 мільярдів гривень. Унаслідок цього за межами України залишилося майже 30 % доходу від реалізації товарів.

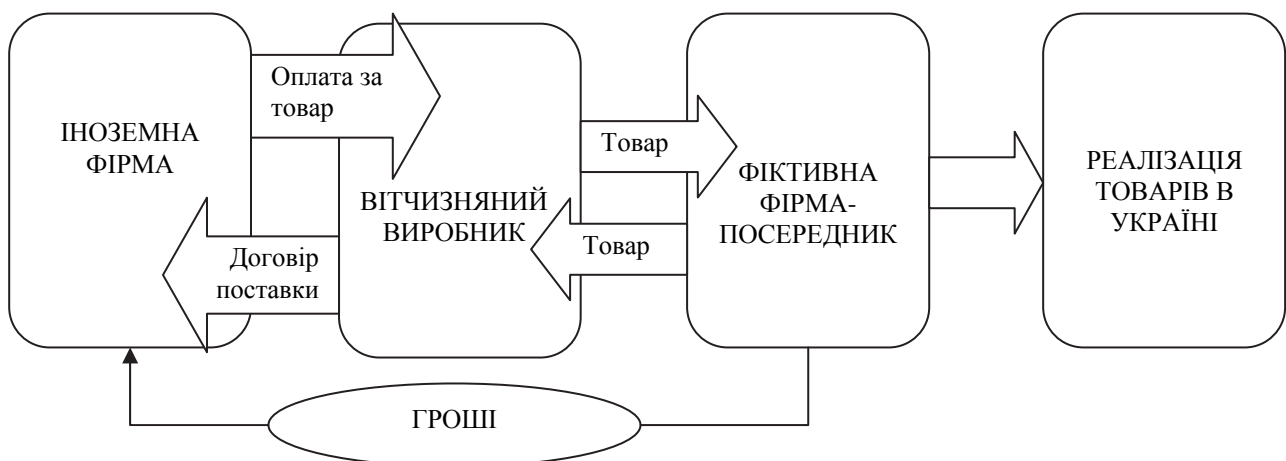

Рисунок 10.1 – Схема псевдоекспортних операцій

Поширеним способом ухилення від сплати податків у сфері роздрібної торгівлі, надання побутових послуг населенню є торгівля через інтернет-магазин. Наприклад, інтернет-магазин здійснює торгівлю з використанням електронних грошей без відображення оприбуткування грошових коштів у податковому та бухгалтерському обліку (рисунок 10.2).

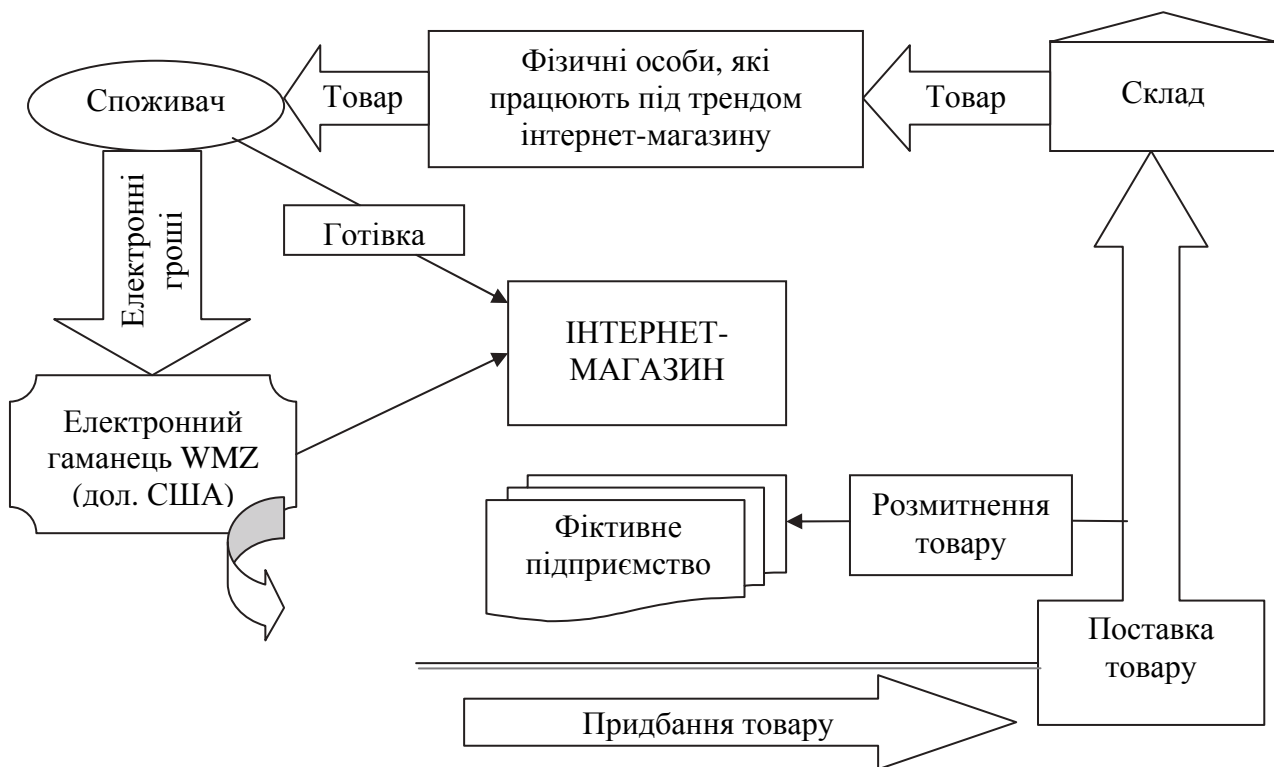

Рисунок 10.2 – Спосіб ухилення від сплати податків через інтернет-магазин

Крім того, трапляються непоодинокі випадки заниження митної вартості товару при перетині кордону. Наприклад, середня митна вартість одного холодильника становить \$ 177. В Україну їх завозиться 37 тис. штук на місяць. Але часто-густо двокамерний холодильник на 500 л декларується за ціною \$ 100 за одиницю, тоді як відпускна ціна виробника не менше \$ 200. Продається холодильник на ринку України за ціною 2500–3600 грн. Таким чином, відбувається часткове ухилення від сплати мита і податків.

Ще одним способом ухилення від сплати податків є необґрунтоване використання бюджетного відшкодування податку на додану вартість. Слід зазначити, що більшість схем, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ, ґрунтуються на створенні ланцюга підприємств, останнє з яких не платить податки, та підприємств-«одноденок». Такими визнаються ті організації, які фактично не ведуть господарської діяльності, не платять податки або здають нульову звітність та є «підприємствами групи ризику».

Ухилення від сплати податків пов'язане із застосуванням і неправомірним віднесенням на собівартість реалізованих товарів, робіт та послуг різних лімітованих витрат; неправильними або взагалі не відображеними курсовими різницями в оприбуткованій валюті; необґрунтованим списанням збитків та ін. Наприклад, без урахування вимог п. 140.4 ст. 140 Податкового кодексу платник податку, який

здійснював торгівлю плодово-овочевою продукцією, включає до складу витрат втрату в межах, що перевищують їх природний збиток.

Ще одним із способів ухилення від сплати податку є спотворення об'єкта оподаткування через заниження вартості реалізованого товару, робіт та послуг або, наприклад, виплати заробітної плати в «конвертах» та використання праці громадян без належного оформлення трудових відносин. Як зазначають аналітики податкової служби, під час перевірок на дотримання трудового законодавства порушення фіксувалися у 96 % суб'єктів господарювання. Наймані працівники не завжди розуміють, що, погоджуючись на такі умови праці, вони позбавляють себе конституційного захисту сьогодні й можливості отримання достойної пенсії у майбутньому. Такі працівники є незахищеними від незаконного звільнення, не мають ніяких гарантій на безпечні та здорові умови праці, гарантованого права на відпочинок.

Способом ухилення від сплати податків є й укладання так званих фіктивних договорів, які насправді не виконувались. Наприклад, фірма уклала фіктивний договір підряду на будівництво виробничих об'єктів на своїй території. При проведенні на підприємстві виїзної податкової перевірки було подано підтверджувальні документи: акт про виконані роботи, договір підряду і, навіть, «внутрішньофірмове» листування. Однак будівельною експертизою фактичне виконання будівельних робіт не підтвердилось. Крім того, під час перевірки податківці перевірили журнал, в якому охорона на прохідній реєструє всіх відвідувачів, та виявили, що в журналі не має жодного запису, який міг би свідчити про те, що на території підприємства були присутні представники підрядчика. Цей факт дав змогу податківцям довести, що мета угоди – завищення витрат. Унаслідок цього організацію було оштрафовано й донараховано податок на прибуток і податок на додану вартість.

Ще одним шляхом ухилення від сплати податків є створення конвертаційних центрів. Конвертаційний центр є фактично мережею фіктивних підприємств, яка створюється для надання незаконних послуг щодо переведення готівкових коштів у безготівкову форму або їх переведення у вільноконвертовану валюту за певну плату. Іншими словами, це комерційна структура, яка в порушення чинного законодавства надає іншим суб'єктам господарювання незаконні послуги з метою одержання прибутку. Розмір «комісійних» визначається у відсотках відносно грошової суми, з якою здійснюються операції. Таким чином, діяльність конвертаційного центру може мати ознаки як фіктивного підприємництва, так і легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Найпоширенішими видами послуг, що надаються конвертаційними центрами, є: незаконне переведення безготівкових коштів у готівку; незаконне переведення готівкових коштів у безготівкові; документарне

забезпечення бартерних або інших операцій, які не передбачають рух коштів на поточному рахунку, тощо.

Діяльність конвертаційних центрів завдає державі максимальних збитків. Так, у 2014–2016 рр. підрозділи Державної фіскальної служби та Національної поліції України викрили понад 100 великих конвертаційних центрів.

Ухилення від сплати податків призводить до розвитку багатьох негативних тенденцій в економіці й соціальній сфері: порушення правил чесної конкуренції, зростання корупції, недостатнього фінансування суспільного сектору господарства, відпливу капіталів за кордон тощо.

Слід зауважити, що способів ухилення від сплати безліч, і вони щоразу поновлюються, як і методи боротьби з ними.

Обов'язок сплачувати податки є конституційним. Стаття 67 Конституції України встановлює обов'язок кожного сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, установлених законом. Таким чином, ухилення від сплати податків – це протиправні дії зі зменшення податкових зобов'язань, наслідками яких може бути передбачена адміністративна, фінансова та кримінальна відповідальність.

10.2 Організаційно-правове забезпечення боротьби з відмиванням доходів незаконного походження

Головними негативними наслідками ухилення від сплати податків на економіку країни є: зменшення дохідної частини бюджетів держави; зростання корумпованості; деформація свідомості громадян через отримання доходів поза межами правового поля; скорочення податкової бази, яке призводить до зростання податкового тиску на підприємства, що легально працюють, і підштовхує їх до переведення своєї діяльності в «тінь»; зростання дисбалансу в розвитку різних секторів економіки.

Отже, ухилення від сплати податків та наявність великого тіньового сектору вказують на те, що значна частка суб'єктів національної економіки постійно порушує державні закони і нормативи і що уряд нездатний змусити їх функціонувати в межах правового поля. Це підриває довіру до інститутів державної влади і до уряду. У зв'язку з цим необхідно вживати відповідних заходів щодо зменшення ухилення від сплати податків:

- поступово знижувати податкове навантаження, використовуючи міжнародний досвід, адаптуючи його до специфіки розвитку нашої країни;
- створювати умови, за яких практично неможливо ухилитися від сплати податкових зобов'язань, що призведе до поступового збільшення надходжень до державного бюджету;
- подбати про те, щоб податкові надходження були раціонально розподілені; максимізувати добровільність сплати податків, чому має сприяти проведення інформаційної та роз'яснювальної роботи серед населення;

- активізувати громадську протидію корупціонерам, посилити громадський контроль за роботою правоохоронних органів, що підвищить ефективність боротьби з корупційними діями в органах державної влади.

Нагальними й надзвичайно важливими є проведення та посилення фінансового моніторингу над суб'єктами господарювання з метою зниження рівня шахрайства та корумпованості. Проте, важливим є не стільки пошук порушників, скільки сам контроль за незаконними фінансовими потоками та наступна їх конфіскація.

З цією метою в Україні було створено організаційно-правовий механізм протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, складовою якого є система суб'єктів, уповноважених виявляти фінансові операції, пов'язані з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом. Ця система складається з органів державної виконавчої влади і суб'єктів господарювання різних форм власності (суб'єктів первинного фінансового моніторингу), які здійснюють діяльність, пов'язану з наданням фінансових послуг.

До перших належать спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу (Держфінмоніторинг України), Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Міністерство транспорту та зв'язку України, Міністерство економіки України. А серед суб'єктів первинного фінансового моніторингу основними є банки, страховики (перестраховики), кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи; платіжні організації, члени платіжних систем, еквайрингові та клірингові установи; товарні, фондові та інші біржі; професійні учасники ринку цінних паперів; компанії з управління активами; оператори поштового зв'язку та ін.

Усі перелічені суб'єкти здійснюють фінансовий моніторинг, але між ними існує ієрархічний зв'язок, оскільки суб'єкти первинного фінансового моніторингу перебувають під контролем вищих органів.

Фінансовий моніторинг – сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.

Державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснюються щодо:

– банків, платіжних організацій та членів платіжних систем, що є банківськими установами, – Національним банком України;

– фондових бірж, компаній з управління активами та інших професійних учасників ринку цінних паперів (крім банків) – Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

– страховиків (перестраховиків), ломбардів та інших фінансових установ, а також юридичних осіб, що відповідно до законодавства надають фінансові послуги, – Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України;

– суб'єктів господарювання, які проводять лотереї або будь-які інші азартні ігри, суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них, аудиторів, аудиторських фірм, фізичних осіб–підприємців, які надають послуги з бухгалтерського обліку, Державної казначейської служби України, Державної аудиторської служби України – Міністерством фінансів України;

– нотаріусів, адвокатів та інших осіб, які надають юридичні послуги, – Міністерством юстиції України;

– операторів поштового зв'язку (в частині здійснення ними переказу грошей) – Міністерством інфраструктури України;

– товарних та інших бірж, що проводять фінансові операції з товарами, – Міністерством економіки України;

– інших суб'єктів первинного фінансового моніторингу, для яких законом не визначено органи державної влади, що здійснюють регулювання та нагляд за їх діяльністю, – Держфінмоніторингом України.

Діяльність спеціально уповноважених органів у даній сфері регулюється як на законодавчому рівні, так і на основі розроблених Державною службою фінансового моніторингу рекомендацій, правил та програм фінансового моніторингу. В своїй діяльності вони керуються законами ВРУ (ЗУ «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації», та ін.), указами Президента України («Про Положення про Державну службу фінансового моніторингу України», «Про заходи щодо запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» та ін.), розпорядженнями та постановами Кабінету Міністрів України, наказами Міжнародного валютного фонду, рішеннями Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку та іншими нормативно-правовими актами державних органів. Повноваження відповідних органів визначені у правилах фінансового моніторингу.

У процесі надання фінансових послуг і відбувається рух грошових коштів. А під час здійснення фінансових операцій, пов'язаних з рухом грошових коштів, зазначені суб'єкти проводять фінансовий моніторинг.

Крім зазначених вище факторів, діяльність органів фінансового моніторингу послаблює наявність офшорних зон, які характеризуються

низкою пільг (незначним розміром оподаткування, спрощеною системою реєстрації підприємницької діяльності, захистом комерційної та банківської таємниці) та послабленим контролем за обігом валюти. Саме офшорні зони є дуже вигідним місцем розташування нелегальних коштів, оскільки органам держави важко здійснювати контроль за ними.

Отже, роль фінансового моніторингу у вирішенні проблеми зниження рівня легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, на сьогодні є надзвичайно важливою й актуальною. Його виконання у системі протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, на двох рівнях забезпечує ретельніший нагляд і контроль, проте, все ж таки, нормативно-правова бази та робота відповідних органів потребує значного вдосконалення та чіткого розподілу вповноважень виконавчих суб'єктів фінансового моніторингу. Крім цього, раціональний розподіл функцій і відбір висококваліфікованих фахівців, на думку автора, будуть першим кроком на шляху до вдосконалення не лише фінансового моніторингу, але й системи контролю загалом.

Запитання для обговорення та самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю «ухилення від сплати податків».
2. Які вирізняють причини ухилення від сплати податків?
3. Назвіть способи ухилення від сплати податків.
4. Охарактеризуйте схему ухилення від сплати податків через інтернет-магазин.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>

Дєєва, Н. М. Оподаткування в Україні: навч. посіб. / Н. М. Дєєва. – Київ: Центр учбової літ., 2010. – 544 с.

Історія економіки та економічної думки. ХХ – початок ХХІ ст.: навч. посіб. / за ред. В. В. Козюка, Л. А. Родіонової. – Київ: Знання, 2011. – 582 с.

Капканщиков, С. Г. Государственное регулирование экономики: учеб. пособие / С. Г. Капканщиков. – М. : КНОРУС, 2009. – 416 с.

Кизилова, Л. О. Організація податкового контролю: навч. посіб. / Л. О. Кизилова, Г. І. Кизилов. – Харків: ХНАМГ, 2006. – 163 с.

Комарова, І. В. Податкові системи України і зарубіжних країн: навч.-метод. посіб. / І. В. Комарова. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 302 с.

Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

Лондар, С. Л. Фінанси: навч. посіб. / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 384 с.

Лук'яненко, І. Бюджетно-податкова політика України: нові виклики: монографія / І. Лук'яненко, М. Сидорович. – Київ : НаУКМА, 2014. – 229 с.

Міністерство фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/income/2019/>

Податкова система: навч. посіб. / І. С. Волохова, О. Ю. Дубовик, М. О. Слатвінська та ін.; за заг. ред. І. С. Волохової, О. Ю. Дубовик. – Харків: Діса плюс, 2019. – 402 с.

Податкова система: навч. посіб. / В. Г. Баранова, О. Ю. Дубовик, В. П. Хомутенко та ін.; за ред. В. Г. Баранової. – Одеса: ВМВ, 2014. – 344 с.

Податковий кодекс України. – Київ: ДП «ІВЦ ДПА України», 2010. – 336 с.

Податкова система України: тренінг-курс: навч. посіб. / О. М. Тимченко, Ю. В. Сибірянська, С. М. Кокшарова та ін.; за заг. ред. О. М. Тимченко. – Київ : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. – 656 с.

Податкова система [Текст]: навч. посіб. / за заг. ред. В. Л. Андрущенко. – Київ: Центр учбової літ., 2015. – 416 с.

Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій: навч. посіб. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Ю. Б. Іванова, д-ра екон. наук, проф. І. А. Майбурова. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2010. – 492 с.

Податкова система: консп. лекцій з дисципліни «Податкова система» [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. спеціальності 051 «Економіка», спеціалізації «Економіка підприємства» освітнього ступеня

«Бакалавр» денної та заочної форм навчання / уклад. А. В. Гречко. – Режим доступу:

<https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22754/1/Гречко%20А.В.%20конспект%20лекцій%20Податкова%20система.pdf>

Податкова система [Текст]: навч. посіб. / за заг. ред. В. Л. Андрущенко. – Київ: Центр учбової літ., 2015. – 416 с.

Податковий кодекс України. Відомості Верховної Ради України : документ 2755-17, редакція від 01.01.2019 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

Соколовська, А. М. Основи теорії податків: навч. посіб. А.М. Соколовська. – Київ: Кондор, 2010. – 326 с.

Сучасна бюджетна система: правила та процедури: навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Зубенка. – Київ: Кондор, 2017. – 184 с.

Тофанюк, О. В. Податкова система [Текст]: навч. посіб. / О. В. Тофанюк, Т. Ю. Павленко. – Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харків. авіац. ін-т», 2012. – 72 с.

Навчальне видання

Тофанюк Ольга Володимирівна

ПОДАТКИ І ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

Редактор А. М. Ємленінова

Зв. план, 2021

Підписано до друку 23.12.2021

Формат 60x84 1/16. Папір офс. Офс. друк

Ум. друк. арк. 4. Обл.-вид. арк. 4,5. Наклад 50 пр.

Замовлення 298. Ціна вільна

Видавець і виготовлювач

Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського

«Харківський авіаційний інститут»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

[http:// www.khai.edu](http://www.khai.edu)

Видавничий центр «ХАІ»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції сер. ДК № 391 від 30.03.2001